

Гүлайым Урусова

КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫ

Гүлайым Уурсова

КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫ

**Мамлекеттик башкаруу
адистиги үчүн, В2 деңгээли**

Бишкек, 2021

УДК 821.51.0

ББК 83. 3 К

У 73

Рецензиялагандар:

В.С. Акматова – ф.и.д., профессор

Ч. Хидирова – ф.и.к., доцент

Урусова Г. Кыргыз адабияты. Мамлекеттик башкаруу адистиги үчүн, В 2 деңгээли. – Б.: 2021. -132 б.

ISBN 978 9967-486-33-1

Бул китепте кыргыз адабият сабагы боюнча макал-лакаптар, накыл сөздөр, осуяттар берилген. Тексттер студенттердин кыргыз тилин мыкты өздөштүрүүсүнө, сөз байлыгынын өсүүсүнө көмөкчү болот.

УДК 821.51.0

ББК 83. 3 К

© Г. Урусова, 2021

КИРИШ СӨЗ

Кыргыз адабияты боюнча улуттук адабиятты өздөштүрүүдө минимум чек кыргыз адабиятынын көчмөн цивилизацияга тиешелүү белгилерин ар бир студент өз алдынча түшүнүп, аны азыркы дүйнөлүк адабий баалуулуктар менен салыштырып баа бере билүүгө жана кыргыз элине таандык көркөм-адабий чыгарманын мазмунунда берилген идеялык-эстетикалык дөөлөттөрдү өз алдынча талдап, анын эстетикалык наркын жарандык коомдо башкаларга жеткире билүүсү негизги мааниге ээ.

Ошондуктан оозунан нуска кеп, накыл сөздөр, санат-насыяттар таруудай чубуруп, кумдай куюлуп турган Асан кайгы, Арстанбек, Токтогул, Барпы, Женижок, Калыгул, Нишан Молдо, Нурмолдо, Куйручук, Молдо Кылыч аталарыбыздын элди ынтымакка, биримдикке чакырган ынтымак жөнүндө санат-насыят ырларын китепке рух дөөлөтү катары киргиздим. Заманыбыздын залкар акындары, акын, публицист, журналист, котормочу жана коомдук ишмер, айтор ар тараптуу өнүккөн өрнөктүү инсандарыбыз Алыкул Осмонов, Сооронбай Жусуев, Байдылда Сарногоев, Эсенгул Ибраев, Эгемберди Эрматов ж.б. алп акындарыбыздын жан дүйнөсүнөн жанар тоодой жарылып чыккан, окуган сайын окугун, уккан сайын уккун келген, ар бир кыргыз атуулун ойлондурчу, патриоттук сезимдеги бөлүнүүчүлүктүн бөйрөгүн үзгөн, элди ынтымакка үндөгөн ырларын китептин бал ширеси катары пайдаландым.

Кыргыз элинин акылмандары, улуу сөздүн устаттарынан тартып, заманыбыздын залкар акындарынын, ынтымак,

биримдик жөнүндө ар бир сөзү алтынга алмашкыс таалим-тарбиялык мааниси терең жана кенен чыгармалары тандалып киргизилди. Жыйнактагы ырлар авторлордун жаш курагына карата жайгаштырылды.

Манас атанын осуяты кыргыз элинин бир жеңден кол, бир жакадан баш чыгарган ички биримдигин, уруулар аралык ынтымакты калыптандырат. Ошондуктан жети осуят жөнүндөгү баяндамада кыргыз элибиздин ички биримдигин чыңдоо, уруулар аралык ынтымакты сактоо, бир эл, бир жер деген түшүнүктү калыптандыруу, бөлүнүүчүлүктү жоюу, мекенге, элибизге, жерибизге болгон сүйүү сезимибизди күчтөндүрүү максатында, Манас бабабыздын жети осуятын, кыргыз элинин акыл казынасы болгон макал-лакаптарын, улуу инсандарыбыздын учкул сөздөрүн, санат-насыят ырларды тарбия булагынын бал уюган башаты катары белгилеп көрсөттүм. Ошону менен бирге, кыргыз адабиятынын алптары, улуу жазуучулар Ч.Айтматовдун, Т.Касымбековдун жана казак элинин чыгаан акыны Мухтар Шахановдун, дагестан элинин акыны Р.Гамзатовдун чыгармаларынан алынган үзүндүлөр орун алган. Аларга карата кызыктуу тапшырмалар жана тесттер түзүлүп берилген.

Негизинен, бул жыйнак ЖОЖдун студенттерине, окутуучуларга, мектеп мугалимдерине, жалпы эле кыргыз элинин тарыхына, маданиятына, акылман ойлоруна кызыккан инсандарга арналат.

Окуу куралы тууралуу жөнүндөгү алгылыктуу сын пикирлерин, сунуштарын билдирип, ой бөлүшкөндөргө алдын ала терең ыраазычылык билдиребиз.

Автор-түзүүчү

**МАКАЛ-ЛАКАПТАР,
НАКЫЛ СӨЗДӨР, ОСУЯТТАР**

УРУУЛАР БИРИМДИГИ МАНАС АТАНЫН
ОСУЯТТАРЫНДА*«Манас» – кыргыз рухунун туу чокусу!***Ч. Айтматов**

Кыргыз элинин өчпөс бермети «Манас» эпосу келечегибизди курууда биз үчүн багыт берүүчү энциклопедия болуп саналат.

«Манас» эпосу, кыргыздардын саясий-социалдык жана маданий, рухий турмушунда чоң мааниге ээ болгон. «Манаста» камтылган рухий байлыктар менен кыргыздар жашаган, тарбия берген. Мындан кийин да кылымдар бою бул чыгарма өз актуалдуулугун жоготпойт. Анткени, бул чыгарма кыргыз элинин тарыхын, маданиятын, жашоо турмушун эле чагылдырбастан, бүткүл адамзаттын таалим-тарбия берүү казынасынын булагы. «Манас» эпосу кыргыз фольклорунун бай мазмунун, жогорку көркөмдүүлүгү жагынан гана эмес, көлөмү жагынан да дүйнөдөгү эпосторго салыштырганда теңдеши жок. Манасчы Саякбай Каралаевдин айтканы боюнча жазылган вариантында ал «Одиссея», «Илиада» поэмаларынан 20 эсе көп. Кыргыздын белгилүү тилчи-окумуштуусу Б. Юнусалиев «Манас» эпосун бекеринен кыргыз элинин улуттук сыймыгы деп жазбаган. «Манас» эпосу көркөм деңгээли бай мазмунуна тете келген, өзгөчө таасирлүү күчкө ээ болгон чыгарма. Андагы таамай сүрөттөөлөр, бай көркөм сөз каражаттары кыргыз тилинин байлыгын сүрөттөп берүү мүмкүнчүлүгүнүн чексиз экендигин айгинелейт. Эпосто өткөн доорлорго таандык диний түшүнүктөр, тарыхый окуялар, географиялык маалыматтар, адат-салттар ж.б. кеңири чагылдырылгандыктан, түрдүү илимдердин өкүлдөрү баалашат

жана пайдаланышат. Мына ошондуктан «Манас» эпосуда камтылган, кыргыз элинин рухий байлыгына В.В. Радлов, В.М. Жирмунский, М. Ауэзов, Ч.Ч. Валиханов сыяктуу дүйнөгө белгилүү окумуштуулар баа беришкен.¹

Бул залкар чыгармага бүткүл дүйнөнүн эли кызыгышып, дүйнөлүк маданияттын казынасы катары пайдаланып жатканда «Манастын» осуяттары кыргыздардын жан-дүйнөсүнө, мүрөк суу катары сиңирилбеши кыянаттык болот. Манас атанын осуяты кыргыз элинин бир жеңден кол, бир жакадан баш чыгарган ички биримдигин, уруулар аралык ынтымакты калыптандырат. Ошондуктан төмөндөгү жети осуят жөнүндөгү баяндамада кыргыз элибиздин ички биримдигин чыңдоо, уруулар аралык ынтымакты сактоо, бир эл, бир жер деген түшүнүктү калыптандыруу, бөлүнүүчүлүктү жоюу, мекенге, элибизге, жерибизге болгон сүйүү сезимибизди күчтөндүрүү максатында, Манас бабабыздын жети осуятын, кыргыз элинин акыл казынасы болгон макал-лакаптарын, улуу инсандарыбыздын учкул сөздөрүн, санат-насыят ырларды пайдаландым.

МАНАС ОСУЯТЫ

*Манас ата кеңеш берет журтуна,
Кулак төшөп көкүрөккө түйүп ал.
Жети осуят калтырганын унутпа,
Өтсө дагы нечен-нечен кылымдар.*

¹ Баба Саттаркулов. Кыргызстан тарыхын окутууда жергиликтүү тарыхый-археологиялык материалдарды колдонуу./ Окуу-методикалык колдонмо. — Б.: 1998. — 97-б.

Бөтөн элдин манжасында жуурулуп,
Күндү көрбөй үмүт үзүп ааламдан.
Кыргыздардын бактысына туулуп,
Өз дооруна атам Манас жаралган.

Ынтымакка ырыс-кешик оошуп,
Жамандыкты биригишип качырган.
Манас менен эр Алманбет достошуп,
Ортосунан достук гүлү ачылган.

Кек сактабай чыгып кеткен эсинен,
Өз атасын өлтүргөндү кечирген.
Эзелтеден тартуу кыргыз калкына,
Айкөлдүктү ченемсиздеп мол берген.

Биримдүү болуп, ынтымакта жашагын,
Бөлүнгөндө бөрү алат тарпыңды.
Ыкшоолук бул – жаман илдет таашагын,
Байлыкка сен сата көрбө баркыңды.

Манас ата «Кароол дөбө» чокусунда,
Карап турат жигиттерге дем күч берип.
Ал ансайын намыс деген улуу сөзү,
Азаматтын жүрөгүнө бекемделип.

Толтургунуң, бышыктагын билимге,
Чиритпегин арам ойго башыңды.
Ачык айтып эмне жатса тереңде,
Колтугуңа катпа котур ташыңды.

*Ата салтын унутпагын, сактагын,
Кереги бар зыяны жок эч качан.
Келечекте Манас атын өчүрбөй,
Мурас кылып муундарга таштагын².*

Миргүл Наралиева

МАНАС АТАНЫН ЖЕТИ ОСУЯТЫ

1. Эл-журттун ажырагыс бүтүндүгү жана бир жакадан баш, бир жеңден кол чыгарган биримдиги жөнүндө.

*Бөлүнсөң бөрү жеп кетет,
Бөлүнүп кетти кыргыз деп.
Бөлөк элге кеп кетет.
Үзүлгөндү улаган,
Чачылганын жыйнаган...*

(«Манастан»)

Жогоруда «Манас» эпосунан алынган үзүндүдөн Манастын кыргыздарды жыйнап, эл кургандыгын, кыргыздар бөлүнүп кетсе, башка элдерге уят болоорун баамдап турабыз. Ал эми Манастагы «Бөлүнсөң бөрү жеп кетет» деген саптын азыркы күндө эл оозунда айтылып жүргөн «Бөлүнгөндү бөрү жейт» деген сөз менен дал келиши, Манастан калган осуяттын азыркы күнгө чейин сакталышы дегендик.

Бөлүнбөй бирдиктүү мамлекет болуу үчүн ынтымакта жашоо «Бир жакадан баш, бир жеңден кол чыгаруу» бир кишидей иштеп, биримдикти сактоо маанисин билдирет. Манас бабабыз бирдиктүү мамлекет кургандан бери нечендеген кылымдар өтсө да, кыргыздар айрым убактарда көз

² М. Наралиева. Толгонуу: ырлар. – Б.: 2013. – 18-б.

карандысыздыкка жетишкени менен чачыранды болуп, бир түндүктөн баш чыгара алышкан эмес.

Кыргыз жеринин көз карандысыз эгемендүү мамлекет болуп түзүлүшү, бирдиктүү бир улут болуп биригиши тагдырдын тартуусу болуп эсептелет. Кыргыз элинин ушул мамлекеттүүлүгүн сактоо – ар бирибиздин ыйык милдетибиз, атуулдук парзыбыз. Тилекке каршы, миндеген жылдардан бери эгемендүүлүк үчүн күрөшүп келген максат-муратыбызды түшүнбөстөн, дагы эле болсо кыргыздын түндүк-түштүккө, уруу-урууга бөлгөн, ата-бабаларыбыздын асыл максаттары менен Манас бабабыздын осуяттарын тебелеп-тепсеген, акылы тайкы, өзүмчүл адамдар элибиздин биримдүүлүгүнө жарака кетируүдө.

Кыргыз элинин эң биринчи душманы – уруучулук жителүүсү. Уруучулдук сезим кыргыздардын кылымдардан бери кедерин кесип келген. Андан айрым гана төбөлдөр майнап көрбөсө, карапайым эл жабыркап жапа чегип, чарбанын, маданияттын өнүгүүсүнө, акырында бир бүтүн эл болууга кедерги болгон. Уруучулдукка берилбей, бардык кызыкчылыктарыбызды, кыргыз элинин биримдигин жогору койгонубузда гана мамлекетибиз өнүгүп, элибиздин турмушу жакшырат. Манас атабыздын осуятын ошондо аткарган болобуз. Элибиздин биримдигин сактоо ар бир атуулдун ыйык парзы.

II. Улуттук ар-намыс, атуулдук ариет.

«Кокуй ата, бу не кеп?

Алтын башым аманда

айылымды кантип берем!

Кытай менен кыйрашып,

*Калмак менен кармашып,
Тагдыр жетсе – окко учам,
асты тартуу бербейм! – деп жоо-жарагын шайланып,
душмандын астын тосту»...*

(«Манастан»)

Кыргыз элинде «абийир кечирбейт» деген терең философиялык, алтындай сөздүн жаралышы – байыркы кыргыздар менен азыркы урпактарынын бардык нерседен абийирди биринчи даражага койгондугунун жыйындысы. Келечек ээлерин улуттук ар-намыстуулукка, атуулдук ариеттүүлүккө тарбиялоо, адамдык сапаттын пайдубалын түптөгөндүк дегендикке жатат.

Байыркы кыргыздар өз мекенине чыккынчылык кылгандарды, жалган сүйлөгөндөрдү, уурулук кылгандарды ар-намысы, ариети жок деп, өтө жек көрүшкөн. Кыргыз эли байыртадан бери эле ариет-намыс үчүн катуу туруп, катуу жазаларды берген. Мекенди коргоо, элди урматтоо, ата-энеге кызмат кылуу, ардактоо, үлгүлүү жүрүш-туруш, маданияттуулук – улутубуздун сыймыгы. Ыймандуулукка жатпаган адепсиздик, бөлүнүүчүлүк, ж.б.у.с. – элибиздин кадыр-баркын түшүрө турган терс көрүнүштөр.

III. Арыбас мээнет, алдыңкы өнөр, билим аркылуу бакубат дөөлөткө умтулуу.

*...Ак олпокту Каныкей,
Алты жылы жасаган.
Ичи буурул, тышы кооз
Калыңдыгы жарым кез
Жакасы алтын, жеңи жез,
Кош бадана, торгой көз.*

*Келеме жака, кыз күрмө,
Керишке кийсе ок өтпөс...*

(«Манастан»)

«Манастан» алынган саптарда ошол мезгилдеги кыргыздардын кол өнөрчүлүгүнүн өнүккөндүгү уздар менен зергер усталар даярдап, кооздогон жоокердик кийимдер аркылуу баяндалган. Эл ичинде өнөр, билим өнүкпөсө, ал элдин келечеги жоктугу белгилүү. Кыргыздардын байыркы замандагы кол өнөрчүлүгү өнүкпөгөндө, кыргыздын улуу дөөлөтүн түзүү мүмкүн эмес эле. Тарыхтан белгилүү болгондой байыркы кыргыздардын кол өнөрчүлүгү, турмуш-тиричилиги, чарбачылыгы өнүгүп, экономикалык жана социалдык абалы жакшырган, башка элдер менен мамилеси чыңдалган.

Ал эми кубаттуу мамлекетти билимдүү адамдар курушат. Билимдүү болуу үчүн да, өнөр кесипке ээ болуу үчүн да арыбас мээнет талап кылынат. Билим менен өнөргө умтулган адамга кайсы заман болбосун, эч тоскоолдук кыла албайт. Бардыгы адамдын өзүнүн аракетине жараша болот. Азыркы кездегиден бир нече татаал мезгилдерде да өнөр үйрөнүп, заманына жараша билим алып, ата-бабаларыбыз миндеген жылдар бою кыргыз элин сансыз душмандардан коргоп, кыргыз элинин учугун улап келген. Карт тарыхтын белестерин калтырбай басып өткөн, ушундай байыркы да, баатыр да элдин урпактары эмне кылышыбыз керек? Ата-бабаларыбыздын урматына, даңкына, баатырдыгына, жеринин байлыгына татыктуу болуп, келечек урпактарыбызга кыргыздын бийик атын, кесиптүү кут уюган ыйык жерин көздүн карегиндей сактап, мурас катары калтырышыбыз ыйык парзыбыз болуп саналат.

IV. Улуттар аралык ынтымак, достук жана кызматташтык.

...Анжиян менен Ташкенге,
 Аларга кабар салайын.
 Ага-инимдин баарысын,
 Бир чогултуп алайын.
 Кааггар деген кыштакты,
 Кабак-Арт менен Сары-Көлдө.
 Кабырга тууган кыпчак бар,
 Кашыма жыйып алайын.
 Алчын, уйшун, найманды,
 Абак, тарак, аргынды...
 Уругу тыргоот калмагы...
 Мангулдун жыйып баарысын,
 Кытайдан жыйып кыйласын...

(«Манастан»)

Манастын бул үзүндүлөрүнөн ошол мезгилдеги элдердин аттары эле айтылбастан, ошол элдер менен эң жогорку адамгерчиликтеги достук мамилелер камтылган. Бул кыргыз элинин байыртадан эле башка элдер менен достукта, ынтымакта, кызматташтыкта жашоону туу көтөрүп келеткандыгы айгинелеп турат. Элдердин достугун көздүн карегиндей сактап жана баштап берген Манас бабабыздын осуятын орундатып, кыргыз эли түрдүү улуттар менен эриш-аркак жашап, нечен кылымдарды карытып келүүдө.

Кыргыздар байыркы убактан бери эле конушу элдер менен бир туугандай жашап, кыз берип, кыз алып, соода-сатык кылып, жакшылыгын да, жамандыгын да бирдей бөлүшкөн. Азыркы күндөгү улуттар аралык достукту чындоо боюнча мамлекетибиздин жүргүзүп жаткан саясатын колдоп, жаш

муундарды достукка, ынтымактуулукка Манас бабабыздын осуяттарынын негизинде тарбиялоо керек.

V. Табият менен таттуу мамиледе болуу.

– Сен – куштан жалгыз, мен – кара баштан жалгызмын. Кой, – дейт. Бирок ызгыч улам кайгып өтүп, ызылдай берет. Ошондо Алман канатка атып, жерге түшкөн ызыгычты эңип алат. Караса бүжүрөйгөн көзү бар, былк этерге шайы жок, башын салып турат. Алманбет: – алыңды билбей адамга асыласың. Тийбе десе болбойсуң. Канатыңды бүтүрөйүн, – дейт да, кайнатма кара даарыны сүйкөп, канатын тал жибек менен чырмайт. Ызгычтын канаты бүтөт. Баатыр: – уяңда балаң бардыр, үйүңдү тап, – деп учуруп жиберет да ызгыч кеткен жакты карап турат. Кайкыдан Манасты көрөт...

(«Манастан»)

Байыркы кыргыздардын табият менен таттуу мамиледе болгонун Алманбеттин ызгычты атып алып, кайра ага боору оруп, дарылап койо бергени бир гана мисал. Манаста буга окшогон табиятка мамиле кылуунун жүздөгөн мисалдары бар. Ошондуктан кыргыз эли табиятка өтө этияттык менен мамиле кылган. Кыргыздар көчмөн турмушта жашагандыктан, табияттын кубулуштарын байкоо менен өзүлөрүнүн турмушун, ой жүгүртүүсүн, аракеттерин табияттын мыйзамдарына ылайыкташтырып жашаган.

Кыргыз жери – жер жүзүнүн бейиши. Ушундай жерди тандап алып, аны көздүн карегиндей сактап, бизге тартуулаган ата-бабаларыбызга ыраазы болуу менен мындан арыда аны алардан калган нускалардын негизинде сактап пайдалануу керек.

VI. Гумандуулук, айкөлдүк, кечиримдүүлүк.

...Алооке Коңурбайга тура калып жүгүрүп,

Манаска келин болуп жүгүнүп, жалбарып турду.

Айкөлдүгүң чын болсо, Алгараны берип кет, баатыр?

Манас жүгүнүп турган калчага «бул да бир баатыр, атын алып не муратка жетейин» деп Алгаранын чабытын ыргытты...

(«Манастан»)

Айкөл Манастын Коңурбай Алгараны сураганда Манастын атты кайтарып бериши анын айкөлдүгүн, гумандуулугун, кечиримдүүлүгүн билдирип турат. Манас турпаты менен да, акыл-эси боюнча да айкөл киши болгон. Ошондуктан айкөл деген атка конгон. Айкөлдүк, гумандуулук, кечиримдүүлүк элибизге Манастан адатка айланып калган. Ал мурастардын негизинде макал-лакаптар пайда болуп, элдик тарбиялоонун руханий кенчине айланган.

Кыргыз элинин башка элдерден өзгөчөлүгү – анын кечиримдүүлүгү, сабырдуулугу, меймандостугу, ишенчээктиги, жөнөкөйлүгү, кек сактабагандыгы. Кыргыз элинде бирөө менен бирөө урушуп калса, канчалык оор күнөө өтсө да бир киши ортого түшсө, урушкан тараптар бири-бирин кечиришип, кек сактабастан жашай берет. Бул ынтымактуулуктун бийик чокусу деп эсептеймин.

VII. Кыргыз мамлекетин чыңдоо жана аны көздүн карегиндей сактоо.

...Кайнаган кытай манжу чындап, чыр чыгарып, төрт түлүктү чачып, төбөдөн басып, тыптыйыл кылып, кетээрде алакандай кыргызды, Айкөл Манас аман сактап калды...

(«Манастан»)

Кыргыздын жерин душмандан бошотуп, элин да, жерин да сактап калып, кыргыздын улуу дөөлөтүн курган Манас бабабыз болгон. Ал жөнүндө «Манас» эпосунан алынган саптарда далилдер менен айтылган. Бабабыз Манастан мурас болуп калган саптардын негизинде кыргыз эли өз жерин коргоп, сактап жүрүп отуруп ушу бүгүнкү күнгө чейин келип жетти жана дүйнө элдеринин катарына кошулду. Манастын улуулугу кыргыз жерин эле коргобостон, Орто Азия, Борбордук Азияда жашаган элдерди баскынчылардан бошоткондугунда. Кабылан Манастын баатырдыгынан өрнөк алган эр көкүрөк кыргыз жигиттери кылымдар бою элдин, жердин бүтүндүгү үчүн күрөшүп жан кыйган. Тарыхыбызда белгилүү Тайлак баатыр, Кубат баатыр, Шабдан баатырлар жоокердиктин үлгүсүн көрсөтүшкөн. Манастын осуяттарын, баатырдыгын улаган, Чолпонбай Түлөбердиев, Дүйшөнкул Шопоков, Самат Садыков ж.б. ондогон кыргыз жигиттери Улуу Ата Мекендик согушта кайталангыс эрдиктерди көрсөтүшкөн³.

(Баба Саттаркулов. Кыргызстан тарыхын окутууда жергиликтүү тарыхый-археологиялык материалдарды колдонуу./ Окуу-методикалык колдонмо. – Б.: 1998., 97-108-б.)

*«Кыргыз ата ашуун аштың, кыр бастың,
Ташка жаздың таржымалын тагдырдын.*

Азияны мекендедиң аздектеп,

Ат жалында сынап жигит намысын» – дегендей кыргыз эли нечен кылымдардан бери катаал кыйын замандарды башынан кечирип, элибиздин эгемендүүлү үчүн жан талашып

³ Баба Саттаркулов. Кыргызстан тарыхын окутууда жергиликтүү тарыхый-археологиялык материалдарды колдонуу./ Окуу-методикалык колдонмо. – Б.: 1998., 97-108-б.

Бектур Исаков. Манастын жети осуяты./ Колдонмо. – Б.: 1997.

күрөшкөн. Демек азыркы муундун ар бир атуулу өз ара ынтымактуу, биримдиктүү болуп, мамлекетибиздин, элибиздин эгемендүүлүн сактоо негизги милдети. Биримдик мамлекеттин күчү — элге адал кызмат кылууда.

КАЛЫГУЛ ОЛУЯНЫН ОСУЯТЫ ЫНТЫМАК

*«Ырыс алды ынтымак,
ынтымагың жок болсо,
алдыңдан таяр алтын так».*

Калыгул Олуя

Калыгулдун санаттарында ынтымак категориясы жеке инсандар аралык мамилелердин да, үй-бүлөдөгү жана жамааттагы мамилелердин да бейпилдигинин, бекемдигинин, туруктуулугунун ишенимдүү фактору катары өзгөчө басым менен насыятталат. «Келинди мээнет чырмаса, кайненеси кас болот». Акыл менен тил табыша албаган үй бүлөдөгү ырк бузган жөндөмсүздүккө, аярсyzдыкка боору ачый карайт Калыгул. Бейкутчулук, өз ара коюн-колтук алышкан биримдик, ынтымак кайдан жаралып чыгат? Калыгулдун ишениминде ынтымакты жашоо-тиричиликтин негизинде жаткан айныгыс мыйзам катары түшүнгөн акыл тереңдиги жаратат.

Эл ичинде ынтымактын жашап турушуна жогорку бийлик тактысында отурган башчы, ажо данакер болууга тийиш. Эгерде улук адил, калыс, кемеңгер болсо, калк анын айланасына баш кошуп, бир жеңден кол, бир жакадан баш чыгарат. Жок, андай болбой, улук өзү адилетсиз, бузук болсо элдин шору кайнамак, ишенген кожоң сууга акса, алды,

алдындан тал карма дегендей, журт ичи бузулуп, ынтымак ыдырамак. «Улук адил болбосо, убара болот – эл карып, ырыс алды ынтымак, ынтымагың жок болсо, алдындан таяр алтын так», дейт Калыгул. Ынтымактын, биримдиктин кетишин Калыгул эл башына түшкөн жамандык, трагедия катары карайт. «Биринчисин айтайын, бирдиги кеткен эл жаман», андай элден башка бактысыз эч ким жок дейт Калыгул. Бүгүнкү Кыргызстандагы жер-жерлерге, урууга бөлүнүүчүлүктүн опурталдуу кырдаалында олуя Калыгулдун ынтымактын улут тагдыры үчүн фундаменталдык мааниге ээ экендиги тууралуу каңкуулаган осуяты абдан актуалдуу.

«Ыкыбал сүйсөң бу жайдан,

ынтымак тиле кудайдан.

Кудай берсе ынтымак,

куусаң да кетпейт ырыс бак» – Калыгул бул насыят аркылуу улутубуздун биримдик, ынтымак аркылуу гүлдөп өнүгүүсүнүн зарылдыгын саймедиреп туйгузуп турган сыяктуу. Калыгулдун ынтымак философиясынан улам муну айталы. Өзүнүн тар эгоисттик мүдөө-кызыкчылыктары үчүн калк ынтымагына, биримдигине жарака салып, доо кетирүүгө умтулгандарды – улуттун чыккынчылары деп аташыбыз керек. Калыгул өзү да мындай жосунду «Өзүңдөн душман табылса, өзгөгө бардыр не дээриң» – деп катуу айыптаган.⁴

ЭЛ ТАГДЫРЫНА, ЖЕР БҮТҮНДҮГҮНӨ КҮЙГӨН ЖЕТИ АКЕ

Узун тарыхта белгилүү болгондой, алмусактан бери эле акыйкат акыл жеңип келет эмеспи. Ошол акыйкат акыл ээлери

⁴ С. Байгазиев. Олуя Калыгулдун жети осуяты же канткенде адам уулу адам болот? – Б.: 2014. – 18-б.

Ысык-Көл аймагында XVIII кылымдын экинчи жарымы – XX кылымдын биринчи чейрегине чейин (б.а. 250 жылдан ашык) «акелер» аталып, Ысык-Көл аймагында жашап келишкен экен.

Элде калган накылдарда: «Нукура акыл сурасаң Сарт акеге, ыйык бата сурасаң Мойут акеге, асыл сөз сурасаң Тилекмат акеге бар» дешкен. Залкар Садыр акенин акылмандыгы, элчилик шыгы, туңгуюктан жол тапкычтыгы, эл ынтымагы үчүн аткарган иштери – азыркы кыргызга да үлгү. Акелердин кичүүсү Кыдыр акенин заман шартына ылайык жаштарды жаңыча окутуп, билимге жол ачкандыгы, элдин нукура туусу, айтыла турган сөзү, чыга турган үнү болгондугу эл арасында изи өчпөй жашоодо. Акелердин эң улуусу Карга аке калмак-жуңгарлар жоо чабыш кылып турган коогалаңдуу мезгилде жашап, эл-жердин тагдыры, таалайы үчүн кабыргасы кайышып, душмандарга каршы туруп ата-бабалар жерин сактап калууга үндөгөн көсөмдүк акылы, калкка калыстыгы, даанышмандык сөзү менен таанылган. Карач аке болсо дайыма шыдыр жүрүп маселени тез чечкени, ойлонбой туруп таамай айтып таңгалтканы, журтчулук үчүн күйүп турган өрттүгү, камкордугу, адилеттиги менен оозго алынган.

«Аке» наамы – эл-жер тагдырына күйүп-бышып, токсон толгонуп, калктын келечегинин камын көргөн элдик инсандарга урмат-сый катары эл тарабынан берилген улуу даража. Акелер адамдык улуу сапаттардын ээси, калыс, адилет, чындыктан тайбаган, кыраакы, өзгөчө феномендүү элдин куту болушкан. Коомдо даанышмандыктын, акылмандыктын, билермандыктын кепили болуп, карапайым эл менен тыгыз байланышып, жалпы элдин ынтымагын көздөп, тышкары эл

менен алака түзүүдө туура багыт беришип, бийликке аралашып, саясатта да аброй күтүшкөн.⁵

ЖЕТИ АКЕНИН НАКЫЛ СӨЗДӨРҮ

*«Ырыс алды- ынтымак,
Ынтымагы бар элдин,
Айсыз кара түндө да,
Асманында күн турат.*

*Ынтымагы жок элдин,
Балдары иттей ыркырап,
Ачык жарык күндө да,
Асманында түн турат».*

Мойут аке

Өз доорунда акылмандыгы, даанышмандыгы, көрөгөч-түгү, калыстыгы менен калк арасында бийик даражалуу элдин кишиси, журт атасы аталган акелер: Карга аке, Мойт аке, Сарт аке, Тилекмат аке, Садыр аке, Карач аке, Кыдыр аке кесиятүү жер бермети – Ысык-Көл жеринен чыккан кыргыз элинин сыймыктуу инсандары болуп саналат. Акелерибиздин асыл ойлору, даанышман сөздөрү жалпы кыргыз элинин акыл казынасынан өз ордун тапкандыгы талашсыз нерсе. Эл акелери аталган кемеңгер, олуя, даанышман жети акенин эл-жер, биримдик, ынтымак жөнүндө айткан накыл сөздөрүнө, асыл ойлоруна кыскача токтолуп өтөйүн:

Мендегул уулу Карга аке (1718-1828) – элин жоодон сак болууга, ынтымак-биримдикти сактоого, сабырдуулукту

⁵ Исаев Кусеин. Кыргыз ким болгон? Ким болду? Ким болуш керек? – Б.: «Улуу тоолор», 2017. – 181-б.

күтүнүүгө чакырып, коогалаңдуу абалга жаны кейип,
«Билегибиз башка болсо да, тилегибиз бир болсун деп»,
минтип айткан экен:

«Ала болсоң, алдындагыны алдыраарсың», бирим-дикте,
бир тилекте болуп, ырысыбызга буйруган ата конуш
жерибизди, чакан элибизди бириктирип, таштын уюлундай
биригели. Бирдик болбогон тирлик курусун.

Чачкын болсок – чабылабыз,
бир балээге кабылабыз.
Бүтүн болбосок – бүлүнөбүз,
санаасы бузукка бүгүлөбүз».

(Исаев Кусеин. *Кыргыз ким болгон? Ким болду? Ким болуш керек?* – Б.: «Улуу тоолор», 2017. – 183-б.)

Алдаяр уулу Мойут аке (1750-1843) – алдыда боло
турган нерсени туя билген көрөгөч, осуяттарында жашоонун ар
кандай жагдайларын камтып айткан, элди ар убак ынтымакка,
жакшылыкка үндөгөн инсан болгон.

Аргымакта жал жок деп,
Жолго таштап кетпегин.
Азаматта мал жок деп,
Журтка таштап кетпегин.
Аргымак жүрүп жал күтөт,
Куурай чыкпас куу такыр,
Курай чыгып бергенде,
Кулун чуркап өтө албайт,
Мал күтпөгөн куу жакыр,
Мал жайылып бүткөндө,
Зарыгып журтка жете албайт.
Өзөндүү кууга тал бүтөт,
Өлбөгөн кул да мал күтөт,

Ошол мал күткөндө иш бүтөт,

Ага-ини, тууган дос күтөт⁶...

(Исаев Кусеин. *Кыргыз ким болгон? Ким болду? Ким болуш керек?* – Б.: «Улуу тоолор», 2017. – 184-б.)

Доскул уулу Сарт аке (1775-1865) – карапайым калктан, бейбечаралардан тартып эл башчыларына чейин тең санаган, кең пейил, нарк нускалуу, терең ойчул, акылмандыгынан эл ичинде “акыл ээси” аталып келген. Сарт акенин акыл куюлушкан нуска сөзү элге чоң акыл-насыят.

Аска, аска, аска тоо,

Аягы барып чап болот.

Атадан алтоо болсо да,

Сыйлашпаган жат болот.

Мыкты чыкчу жарандын,

Сүйлөгөн сөзү так болот,

Өзүнө өзү сак болот,

Иштеген иши так болот,

Башына таалай бак конот⁷.

Жылкыайдар уулу Тилекмат аке (1800-1863) – эл ичинде олуя, чечен сөздүн ээси аталып, өтө кадыр барктуу инсан болгон. Тилекмат акеге эл тууралуу суроо салышканда мындай дептир:

– Элим жөнүндө бир суук кабарды уксам, мени бирөө бычак менен жүлүнгө сайгандан да жаман болом. Менин өмүрүм өзүм үчүн эмес, элим үчүн жаралган. Денеде жан барда, тирүүлүктүн демин тартып турганда элдин бейкуттугунан артык бак-дөөлөттү сезип-туя албадым. Менин

⁶ Исаев Кусеин. *Кыргыз ким болгон? Ким болду? Ким болуш керек?* Б.: «Улуу тоолор», 2017. – 184-б.

⁷ Исаев Кусеин. *Кыргыз ким болгон? Ким болду? Ким болуш керек?* – Б.: «Улуу тоолор», 2017. – 185-б.

Ыйык тутунганым – ынтымак. Ынтымактын баркын билгендерди өзгөчө кадырлаймын. Менин андай устаттарым Мойут аке, Сарт аке. Ынтымак тилеген адамдын оюнда эл тагдыры, эл бакубаттыгы, эл таалайы уялап турат. Ынтымактуу элдин тукуму өсөт. Жакшылыктын туткасы, куттуу ордосу – ынтымак. (Исаев Кусеин. *Кыргыз ким болгон? Ким болду? Ким болуш керек?* – Б.: «Улуу тоолор», 2017. – 186-б.)

Жолболду уулу Садыр аке (1821-1905) – түз сүйлөп бетке айтканы менен айырмаланган калыс инсан болгон. Ал «Элин сактаган эрдиги менен гана эмес, чечендиги менен да журтун башкара билген акылман эле» деп, Акмат Карыбай уулу «Садыр аке» китебинде белгилеп айткан. Көптү көргөн кыраакы Садыр Акедеги чынчылдык, кебелбес туруктуулук, курч өткүрдүк, жүрөгүндөгү тазалык бар экенин төмөнкү сөзүнөн байкасак болот: «..Угуп туруңуз өлгөндөн туяк калган артык – атанын ысымы өчпөйт, элге пайдасы тийбеген падышанын аксарайынан кембагалдын жаман алачыгы артык, элдин эмгегин жеп кажыган жолборстон жоргологон чычкан артык». (Исаев Кусеин. *Кыргыз ким болгон? Ким болду? Ким болуш керек?* – Б.: «Улуу тоолор», 2017. – 185-б.)

Мендегул уулу Карач аке (1837-1914) – жаш кезинде эле өзүнүн зиректиги менен сөзгө алынып, калыс адилет болуп, чындыкты жалтанбай шыдыр түз айткан өзгөчөлүгү менен элдин сый урматына бөлөнүп Аке деген даражага жеткен. Калыстыкты сурасаң – Карач акеге бар дегендей, эл-жер үчүн күйүп-жанган бул инсан калыстык дегенде как жүрөккө кадалган ак сөзүн айтып, сымаптай кылтылдаган жойпуну таамай сөзү менен сындырып, кези келгенде өзүнөн жаңылыштык кетсе ошол замат жыгылыштуу боло алган инсан

эле. Буга «Ысык-Көлдүн жети акеси» китебиндеги төмөндөгү окуялар күбө.

Текес тараптагы Жылдызды жердеген туугандарынан келатып, Жыргалаңдын боюнда боз үйлөр тигилип, эли жыйын өтүп атканда чоо-жайын сураса:

– Сиздин уулуңуз Жамгырчыны болуштукка шайлап атабыз, – дешет. – Ал болуштун жүгүн көтөрө албайт, – деп Мамбеттин Байзагын шайлатыптыр. *(Исаев Кусеин. Кыргыз ким болгон? Ким болду? Ким болуш керек? – Б.: «Улуу тоолор», 2017. – 188-б.)*

Байсары уулу Кадыр аке (1843-1926) – он сегиз жашында Арык тукумуна болуш болуп, элдин улуу-кичүүсүнө бирдей жаккандыгы үчүн алты жолу удаа шайланыптыр. Чоңго да, кичинеге да бирдей мамиле жасай билгени, кичипейилдиги, адамкерчилиги, эки сүйлөбөгөндүгү, боорукердиги, дүнүйө, мал-мүлккө ач көздүк кылбагандыгы менен жумурай-журтка алынып, көл боюнда урмат-сыйга татыйт. «Кыдырдын колунан жакшылык гана келет» деп эли кастарлаган экен. Кыдыр кырктын кырына жетпей болуштардын төрагалыгынын милдетин аткарган. Калыс сөзү, ак кызматы менен эл акеси аталган. Элдин камын ойлоп, журт ичиндеги ынтымактын, биримдиктин сакталып турушуна калыстык менен иш кылган.

Калыстыктан качпаган,
Калпыс сөздү айтпаган.
Жакынына тартпаган,
Жардыга доомат артпаган.
Айтканы элге эм болгон,
Телегейи тең болгон.
Касиеттүү Кыдырды,

Кызыр Алей-Салам колдогон⁸.

КЫРГЫЗДАРДЫН УЛУТТУК БААЛУУЛУКТАРЫ

- Сөз
- Жер – Ата Журт
- Жаратылыш
- Ар-намыс
- Абийир
- Чындык
- Сабырдуулук
- Ынтымак
- Акылмандык
- Аикөлдүк
- Жоокердик оюн өнөр
- Баатырдык

ЫНТЫМАК

«Ынтымак болбой, иш болбойт», «Ынтымак – ийгиликтин башаты», «Ырыс алды – ынтымак» деп кыргыз эли өз ырысын, ырыскысын, кут-берекесин, дөөлөтүн, элдүүлүгүн, биримдигин, күч-кубатын сактап калыш үчүн, эң оболу ынтымакты туу тутуп кармашкан. Жакшы мамиленин, жылуу алака-катыштын негизинде ынтымакты бекемдеп, аны ыдыратып албоого, ага жарака кетирбөөгө аракеттенишип, ынтымак кетсе ырыс качат дешкен. Ал эми ырысы качкан эл Жараткандын эл-жерге тартуулаган жакшысынан, жаратылыш

⁸ Исаев Кусеин. Кыргыз ким болгон? Ким болду? Ким болуш керек? – Б.: «Улуу тоолор», 2017. – 190-б.

байлыгынан, карманган ишениминен айрылаарын, бараткан багытынан адашаарын билишкен.

«Кыргыз айтат: – Ынтымактуу бол, биримдиктүү бол – деп. Ынтымак менен биримдик бир эле түшүнүкпү, же экөөбү эки бөлөк түшүнүкпү? Эгер талдап көрсөк, экөөбү эки бөлөк экенин көрөбүз.

Ынтымак – бул адамдардын, топтун, элдин ортосундагы негиздүү бир мамилени кармаган алака. Мисалы, дүйнө-таанымы, тили, дини, маданияты, кулк-мүнөзү бөлөк ар башка адамдар кайсы бир мамиленин негизинде ынтымакка келип, жакын болушу мүмкүн, эл аралык мамиле, улут аралык достук сыяктуу. Же бир үй-бүлөдө ар башка баалуулуктарды туткан, ар бөлөк багытты көздөгөн бир туугандар душман көзүнө сый мамиледе болуп, туугандык ынтымакты сакташат, бирок аларда биримдик жок болушу мүмкүн.

Биримдик – бул топ баалуулуктардын негизинде пайда болгон жакындык.

Түшүнүктүү болушу үчүн турмуштук мисал: Бийлик күчтөнүп эл менен эсептешпей, каалаганыдай калчап иш кыла баштаганда, оппозиция биригип бийликке каршы өздөрүнүн күчүн көрсөтүшөт. Оппозициянын күчүн баалап, бийлик кандайдыр бир кадамдарга баргандан кийин, бириккен оппозиция кайра бөлүнүп, өз алдынча иш кылып кетишет. Бул – учурда оппозиция биримдикке келген эмес, алар жагдайдан чыгуу үчүн ынтымакка келишкен, себеби чогуу болбосо, ынтымакка келишпесе, баары бирден кыйрашы мүмкүн эле. Аларды ынтымакка келтирген бийликтин туура эместиги болгон күндө да, алардын ар биринин тууралыгы ар башка эле.

Ынтымак – жашоонун өнүгүү багыты катары – тамырлуу багыт болуп саналат. Анткени, ал биздин ата-тегибизден бери

келаткан баалуулук. Буга мисал: уруунун ичиндеги бири-бирин колдоого алган кызматы, биримдик менен жасалган эл ичиндеги ашар, жакшылыкта же жамандыкта элдин бири-бирине кол кабыш кылган ынтымагы ж.б.у.с». («Улуттун уюткусу билгилер». Б.: «Турар», 2012-ж., 14-бет)

«Топ адамды жөн эле чогултуп алса болот – бул бир кыры, баары бирөө үчүн, бирөө баары үчүн туруп берген адамдарды уютуп алса болот – бул экинчи кыры. «Ынтымак болсо – ырыс да, байлыкта келет» деп айтылат макалыбызда. Эл ынтымагы деген эмне? Ынтымак – бул ырааттуу түзүмдүн туруктуулугу. Бул калктын санын аныктаган сумма эмес, бул – «Эл» деп аталган нарктуу, күчтүү этникалык организм. Элдин ынтымагы – үй-бүлөдөгү ынтымактан башталат. Туура тарбия берсе – балдары, анан балдардын балдары неберелер ынтымактуу болушат, андан кийин чөбөрөлөр ынтымакта жашашат». («Кыргызтүз жаса», 2014-ж., 203-бет)

Өз учурунда ынтымактын бар менен жогун кара түн менен жарык күнгө салыштырып, эл үчүн баарынан бийик ынтымак экендигин Мойут аке төмөнкүчө айтыптыр:

Ырыс алды ынтымак,
Ынтымагы бар элдин,
Айсыз кара түндө да,
Асманында күн турат,
Ынтымагы жок элдин,
Балдары иттей ыркырап,
Ачык, жарык күндө да,
Асманында түн турат.

Тууган арасындагы ынтымактан ырк кеткен көрүнүшү тууралуу болсо Карга акенин насааттаганы мындай:

«Туугандан сууган жаман болот. Жат жарасы айыгат, тууган жарасы айыкпайт. Тең тууган теңириңе карабайт. Туугандын көңүлүн калтырба. Өлгөндө өкүрөр, жогунда өкүнөр эл тууганың болот. Тууганың жаман болсо, жаман дебе, жакшысын бирөө береби, жаныңа тартсаң келеби? Бабалар айткандай, «босогодон бийик тоо жок, жаман туугандан ашкан жоо жок». Жаман, ыркы жок тууган болбойлу»⁹.

ЫРЫС АЛДЫ – ЫНТЫМАК

(Кыргыз эл жомогу)

Өткөн заманда бир акылман карыя болуптур. Анын тогуз уулу бар экен. Балдары атасы айткан акылды эч бир укпайт, ар кимиси өз бетинче жүрөт. Ага сырт кишилердин баары күлөт. Чоңу кичинесин сабайт, кичинеси чоңуна акырая карайт. Бирдиги жок тогуз баланы бөлөктөр сабап кетет. Акылман карыя балдарынын кылыгына аябай капа болот. Эч айла болбогон соң, карыя тоого барды да, үйүнө бир боо табылганы көтөрүп келип, балдарын чогултуп алды.

– Кана, балдарым, күчүңөрдү сынап көрөйүн, мына бул табылганы тобу менен сындыргыла, – деди.

Тогуз уулдун ар бири тогуз жолу күчүн сынады. Бооланган табылганы эч кимиси сындыра албай, акыры шалдайып отуруп калышты. Карыя табылганын боосун чечти.

– Эми бирден сындырып көргүлө, – деди. Балдары табылганы ошол замат чарт-чурт сындырышты. Абышка балдарын олтургузуп алып, нускалуу сөз баштады.

– Мен силердин келечегинерди ойлоп, капа болом. Душманыңар көп. Эгер ыркыңар жок болсо, душман силерди

⁹ Исаев Кусеин. Кыргыз ким болгон? Ким болду? Ким болуш керек? – Б.: «Улуу тоолор», 2017. – 155-б.

жанагы жалгыз табылгыдай барча-бурча сындырып койот. Ал эми бооллаган табылгыдай бирдиктүү болсоңор, алар сындырышмак түгүл, силерди эч качан майтара албайт. Менин айтарым ушул.

Көп узабай эле абышка өлүп калды. Балдары акылга келип, бирдик менен оокат кылып, касташкан душманды жеңип, артык дүйнөсүнөн элге берип, ынтымактуу турмуш өткөрүптүр. «Ырыс алды – ынтымак» деген сөз ошондон калган экен.¹⁰

АКЫЛ КЕНЧИ: КЫРГЫЗ ЭЛИНИН МАКАЛ- ЛАКАПТАРЫ, УЧКУЛ СӨЗДӨРҮ

«Ынтымак барда – биримдик!»

Ырыстуу элде ийгилик!»

Эл сөзү

*«Ынтымак, биримдик биринчи кезекте
жетекчилерден башталышы керек».*

И. Раззаков

Элдик макал-лакаптар турмуштук тажырыйбалардын негизинде пайда болуп, ошол эл жашаган доордун бүткүл тармагын кучагына алат. Мында эл-жерин сүйүүгө чакыруу, мекенди коргоо, баатырдыкка үндөө, адамдагы жакшы, жаман сапаттарды ажырата билүүгө тарбиялоо өтө күчтүү. Касиеттүү кыргыз элибиздин акыл казынасы болгон макал-лакаптарын, акылман ата-бабаларыбыздын акыл-насаат сөздөрүн, уруулар биримдигин чындоонун башкы тарбия булактарынын бири катары кароого болот. Анткени, макал-лакаптар формасы кыска уйкаштыкка негизделгендиктен, адамдын сүйлөө речине

¹⁰ Кыргыз эл жомоктору. С. Шырдакова. – Б.: 2012. – 58-б.

колдонууга ыктуу келет. Адам тез түшүнүп, терең таасир алат. Элдин элегинен, турмуштун таразасынан өткөн, эл-жерди сүйүүгө, ынтымактуу болууга үндөгөн элдик кенчибиз макал-лакап, учкул сөздөрдөн таалим-тарбия, турмуштук сабак алсак болот.

- Агасы минген атты – иниси минет,
атасы салган кушту – баласы салат.
- Ага-тууган кимде жок, сыйлашпаса жатча жок.
- Агасын агалай албаган, душманын сагалайт.
- Ага-тууган ынтымактуу болсо ат көп,
абысындар ынтымактуу болсо аш көп.
- Агын чогулуп сел болот,
адам чогулуп эл болот.
- Адам – адам менен адам.
- Адам – эли менен,
өрдөк – көлү менен.
- Адам адамга дос, жолдош, бир тууган.
- Адамзатты сөз бузат,
тоону ташты сел бузат.
- Айрылган – азат, кошулган – озот.
- Айрылган эл – азаар,
кошулган эл – озоор.
- Алыстагы туугандан жакындагы коңушу артык.
- Алысты жакын кылган алака.
- Алысты жакындаткан – ат,
жакынды алыстаткан – жат.
- Альпш-бериш туугандыктын белгиси,
уруш-кериш душмандыктын белгиси.¹¹

¹¹ Мухамед Ибраимов. Кыргыз макал-лакап, учкул сөздөрү. www.bizdin.kg

- Ар бир адам Мекенин сүйөт,
соодагер бекерин сүйөт.
- Ар бир адамдын киндик каны тамган жер – Мисир.
- Арамзаада эл бузар, айкын жерди сел бузар.
- Аргымакты жаман деп, бууданды кайдан табасың?
- Агайынды жаман деп, тууганды кайдан табасың?
- Аргымакты жаман деп, жолго таштап кетпегин,
азаматты жаман деп, жоого таштап кетпегин.
- Аскар, аскар, аскар тоо, аягы келип чап болот.
атадан алтоо болсо да, катташпаса жат болот.
- Ат айланып казыгын табат,
эр айланып элин табат.
- Ата журтуң – Алтын бешик.
- Атанын уулу болуш – урмат,
элдин уулу болуш – кымбат.
- Аягы жаман төрдү булгайт,
оозу жаман элди булгайт.
- Баатыр туулса – эл ырысы,
жамгыр жааса – жер ырысы.
- Баатыр элден чыгат, байлык жерден чыгат.
- Бастырганды билбеген жолду бузат,
башкарганды билбеген элди бузат.
- Бата менен эл көгөрөт,
жамгыр менен жер көгөрөт.
- Башка элге барып султан болгуча,
өз элинде ултан бол.
- Бир жакадан баш, бир жеңден кол чыгаруу.

- Бетеге кетип бел калат, бектер кетип эл калат.
- Бөкөндү минсе ат болбойт,
тууган менен үч бөлүнсө жат болбойт.
- Бөлүнгөндү бөрү жейт.
- Дос табышат, душман кагышат.
- Жакшы – эл камын ойлойт,
жаман – өз камын ойлойт.
- Жакшы – эли менен,
жер – кени менен.
- Жакшы жигит эл камы үчүн жүгүрөт,
жаман жигит өз камы үчүн жүгүрөт.
- Жакшы жигит элин өргө сүйрөйт,
жаман жигит элин көргө сүйрөйт.
- Жакшы уул элине баш болот,
жаман уул элине кас болот.
- Жакыныча жат болбо, өз элиңе кас болбо.
- Жекен жеринде көгөрөт, эр элинде көгөрөт.
- Жер тамырынан эл тамыры көп.
- Жети атасын билбеген уул – кул,
жети энесин билбеген кыз – күң.
- Ичтен бөлүнгөн эл жок болот, бириккени ток болот
- Ийри жыгач түз болот – теске салып мордосо,
душманына кор болот – өз тууганын кордосо.
- Ити семиз, мал арык – жер азганы,
ынтымагы болбосо – эл азганы.
- Канды кудай ураарда,
катыны менен кабышат,
эли менен чабышат.
- Өз агасын билбеген, өзгө эшигин сагалайт.

- Өз тарыхын билбеген, өзгө атын багалайт.
- Өз камын ойлогон өспөйт,
эл камын ойлогон көктөйт.
- Өз тууганын кор көргөн,
ашуу таппай белде өлөт,
кечүү таппай сууда өлөт.
- Өз тууганын кордосо, душманына кор болот.
- Өз элин күтө албаган, душманына түтө албайт.
- Өз элине батпаган, душманына кор болот.
- Өзөктөн күйгөн өрт жаман,
өздөн чыккан жат жаман.
- Өөн бириксе тон болбойт,
ынтымак болбой эл болбойт.
- Өспөс элдин балдары,
бир-бирине кас болот.
Өсөөр элдин балдары,
бир-бирине дос болот.
- Сел сайды бузат, ушак элди бузат.
- Талаалуу жерде тоо болбойт,
жакшы элде доо болбойт.
- Тынчтык, эмгек, ынтымак
Эл башына конгон бак.
- Ынтымагы бар элдин карды ток болот.
- Ынтымагы жок элден ырыс качат.
- Ынтымагың бар болсо,
айылың менен журтка тең болоорсун.
Ынтымагың болбосо,
ит менен кушка жем болоорсун.
- Ынтымак – бейкуттуктун көрөңгөсү,

ымала – ырыстуу элдин жөрөлгөсү.

- Ынтымак бар жерде ырыс бар.

- Ынтымак түбү – ийгилик,
тирилик түбү – бирдик.

- Ынтымак болсо калкында,
душманыңдан тартынба.

- Ынтымак жакшы ырк жакшы,
ынтымактуу журт жакшы.

- Ынтымаксыз эл жетим.

- Ынтымактуу журт болсун,
Үй-бүлөгө кут консун.

- Ырыс алды – ынтымак,
ыркы жокко конбос бак.

- Ырыс алды – ынтымак.

- Ырыс алды ынтымак,
ынтымагың болбосо,
башыңдан учат конгон бак.

- Ырыс алды ынтымак,
ынтымагың жок болсо,
алдыңдан таяр алтын так.

- Эр достугу эгиз, эл достугу деңиз.

- Эки эрдин достугу, бир белден ашырат.
Эки элдин достугу, миң белден ашырат.

- Эл үчүн эзил, калк үчүн кыйнал.

- Эл четине жоо келсе – жан аяган жигитпи,
жакшы көргөн досунан – мал аяган жигитпи.

- Элге кылган жакшылык жерде калбайт.

- Элге эл кошулган – дөөлөт,
элден эл бөлүнгөн – мээнет.

- Элди сүйгөн – озоор,
элден качкан – тозоор.
- Эли-журтуң болбосо, ай, күнүңдөн не пайда.
- Элиң барда жардымын тебе,
мекениң барда шордуумун тебе.¹²

¹² Мухамед Ибраимов. Кыргыз макал-лакап, учкул сөздөрү. www.bizdin.kg
электрондук китепканасы

**САНАТ, НАСЫЯТ
ЫРЛАР ЖАНА ПОЭМАЛАР**

Ж. БАЛАСАГЫН «КУТ АЛЧУ БИЛИМ»
ДАСТАНЫ

*Куттуу билим дастаны,
Кылымдар бою жашады.
Жарыгын чачып адамга,
Жан дүйнөнү тазартты.*

*Жусуптун айткан насааты.
Жүрөккө бекем кадалды.
Жүз күндүк жалган дүйнөдө,
Жоголбойт анын дастаны.*

*Бийикке чыгып атагы,
Билими элге жарады.
Баарынан керек адамга,
Билимге басым жасады.*

*Окууга үндөйт адамды,
Акындын айткан санаты.
Билим менен жол жарык,
Билимсиз дүйнө караңгы.*

*Ак эмгек менен жашагын,
Арамза болбой ар качан.
Адалдык менен жан баккын,
Адамдык бийик баарынан.*

*Калыстык менен калк башкар,
Калкыңа берген антты аткар.*

Элиңдин коргоп тынчтыгын,
Эл үчүн иште, күнү-түн.

Мыйзамды сыйлап иштегин,
Жериңди таштап кетпегин.
Көрөгөч болуп заманды.
Журтуңдун аткар тилегин.

Тилиңди сакта жоготпой,
Тилсиз жашоо мококтой.
Ар кандай элдин тилин бил,
Жашыңдан издеп билим жсий.

Жусун атанын айткан керээзи,
Калк үчүн тийди кереги.
Кыргызга калган дөөлөт да,
Түбөлүк куттуу белеги.

АСЫЛ САПТАР, АКЫЛ-НАРКТАР

«Бул дүйнө кызыл түлкү кырандагы,
Бул жерге жаңы кербен коноор дагы.
Биз эмес, бул дүйнөдөн өтүп кеткен,
Дүйнөнү титиреткен шаалар дагы.
Бир гана эл сөздөрү кала берген,
Тарыхтын барагында болуп жаңы»¹³.

Ооба, аккан суудай, төгүлгөн кумдай далай жылдар, сансыз күндөр өттү. «Берендер кетет, бел калат, бектер кетет, эл калат» дегендей элүү жылда эл жаңырып, жетимиш жылда жер жаңырып, учкан куштай мезгил өтүп, муундар алмашып, жашоо кербени жүрүп жатат. Эл арасынан нечен акылмандар, даанышмандар чыгып, элди ынтымакка, биримдикке чакырып, келечек келээр заманды болжол айткан көрөгөч кесиетинен улам, эл арасында олуя, даанышман, кеменгер, атыккан аталарыбыздын акыл-насыят сөздөрү, кут уюган ырлары калың журтка кыктай уюп, эл арасына сиңип калган санат, таалим-тарбия ырлары өчпөс турмуштук сабак болуп калды.

Өткөн тарыхыбызды унутпай ата-бабаларыбыздын баскан жолун, өрнөктүү өмүрүн, акыл-насааттарын тарбия булагы катары пайдаланып, заманыбыздын талабына ылайыкташтыра билишибиз керек. Улуу акындарыбыздын ар бир үлгү, терме ырларында адамды – адам болууга чакырган, жашоонун маңызын, адамзаттын максатын аныктаган жан дүйнөңө руханий азык болгон асыл саптар, акыл-нарктар бар.

Кыргыз элинин акылмандары, улуу сөздүн устаттарынан тартып, заманыбыздын залкар акындарынын, ынтымак, биримдик жөнүндө ар бир сөзү алтынга алмашкыс таалим-

¹³ Закиров С. Кыргыз санжырасы. – Б.: 1996. – 57-б.

тарбиялык мааниси терең жана кенен чыгармалары тандалып киргизилди. Жыйнактагы ырлар авторлордун жаш-курагына карата жайгаштырылды.

АСАН КАЙГЫ

Асан кайгы XIII–XIV– кылымдарда Алтын Ордону мекендеген бир катар элдердин (кыргыз, казак, каракалпак, ногой) орток ойчулу, акылман, ырчы, сынчы, гуманист-философ акыны. Өмүр бою элдин мунун мундап, зарын зардап жүргөндүктөн, Асан кайгы аталган.

Асан кайгынын чыгармачылык өнөрканасын, акындык өзгөчөлүгүн мүнөздөй турган ырлар кыргыз, казак, ногой, каракалпак элдеринде аз да болсо сакталып калган. Бизге акындын чыгармалары уламыш жана үзүндү түрүндө келип жеткен. Айрым ырлары 1912-жылы Оренбургда чыккан жыйнака кирген. Асан кайгы кыргыз фольклорундагы маалымат боюнча XIV–XV-кылымдардын аралыгында Алтын Ордонун ханы Жаныбектин мезгилинде жашаган.

Кыргыз адабиятында гуманисттик поэзиянын атактуу өкүлү, чыгармаларында көчмөн кыргыздардын философиясын кенен жана терең чагылдырган акын катары кеңири белгилүү¹⁴.

ТЕРМЕ

*... Ачуу-душман, акыл-дос,
Ачуу түбү кем болор.
Ачууну тыя албаса,
Агайынды арбаса,
Ар душманга жем болор.*

¹⁴ Ыйман жарчылары: Түз. «Ыйман» диний маданиятты өнүктүрүү фонду. – Б.: «Турар». 2017. – 63-б.

Ынтымак кетсе ыдырап,
 Журт баичысы дел болор.
 Айткан сөзү жсел болор.
 Кызыл жибек кырмызы,
 Баркы кетип боз болор.
 Баасы кетсе улуктун,
 Бар адамга сөз болор.
 Кайгы түшсө башына,
 Күндө кара түн болор.
 Адыр-адыр ак талаа,
 Козголбосо ным болор.
 Атадан калган алгы сөз,
 Айтылбаса кор болор.
 Алтын капка ак калаа,
 Корголбосо чым болор.
 Анда бир күнүң не болор?
 Элиң кетсе ыдырап,
 Жооң турса жобурап,
 Жонго чаап кодулап,
 Ошондо айлаң не болор?
 Ай караңгы түн болор,
 Асыл жаның күм болор.
 Башыңа мүшкүл иш түшсө,
 Түбү бирге эмести,
 Тууганың келер кашыңа,
 Душманың чыгар башыңа.
 Тоз-тоз толуп кетерсиң,
 Айлаңды таппай жашыңа,
 Тоо, токой болор конушуң,
 Мындай заман туш болсо,

*Кыйын болор оңушуң,
Аргымактан жал кетер,
Азаматтан ал кетер,
Азган журтуң не этер?
Асан кайгы карыяң,
Желмаян минип жер кезер...*

НУРМОЛДО

(1838-1920)

Жазгыч жана төкмө акын **Нурмолдо Наркул уулу** 1838-жылы Ала-Бука районунда жарык дүйнөгө келген. Ата-теги илим-билим борборлорунда, ислам изилдөөчүлөрүнүн арасында жашап өткөн илимкөй адамдар болгон. Анын эмгектери кыргыз адабият аймагындагы ачыла элек арал, ооз тийе элек даам сыяктуу. Кетмен-Төбө менен Аксы айкашкан чөлкөмдөгү акындык өнөрдүн аябагандай бийиктике көтөрүлүшүндө, дин илиминин гүлдөшүндө Нурмолдонун ролу зор. Нурмолдо чыгармаларын кагазга да түшүргөн жана төгүп да ырдаган акын болгон. 1920-жылы бул дүйнө менен кош айтышкан.¹⁵

НУРМОЛДОНУН НУСКООЛОРУ

*Адам болсоң ак жүр,
Алыш-беришке так жүр.*

*Ырыс бербес жер болбойт,
Ынтымак болбой эл болбойт.*

Адил болсоң – суудай бол,

¹⁵ Нурмолдо. Түзгөн: Калмурат Рыскултегин. – Б.: 2003 – 315-б.

Кирди жууп кетиргин.
Бийик болсоң – тоодой бол,
Чапкан аттар жетпеген.

Көзүң ооруса колуңду тый,
Ичиң ооруса тамагыңды тый.

Адал жүргүн – арам болбо,
Сакы болгун – сараң болбо.
Баталуу кул арыбас,
Батасыз кул жарыбас.

Элинин атын унуткан,
Өзүнүн атын куруткан.

Сааркы келген ачууңду,
Кечкурунга сактагын.
Кечки келген ачууңду,
Экинчи күнгө таштагын.
Ага чейин аябай,
Сүрсүн калат акмагың.

Табиятты сактабасак,
Тынчыбайт санабыз.
Жер түгүн сактабай,
Кырып алабыз.
Анан өзүбүз кайда барабыз?

Табиятты моногонуң,
Жамиятты жоологонуң.

*Балдарга ырайымдуулукту үйрөтпөсөк,
Өзүбүздүн ыйманыбыз күйүп кетет.*

*Паракорлуктун шарты:
Араандай ачылгандык алкы,
Кыңк этпес кулчулуктун салты.*

*Алдамчылыктын анабашы — калп айтыш,
Жансапкорлукту мактап дарт айтыш.
Көрмөксөн болгондук,
Эки жүздүү ойрондук.
Билмексен болгондук,
Ыйманын жутуп койгондук.*

*Муңбай иштеп жүрүбүз,
Аалам — баарыбыздын үйүбүз.
Ак болбосо үйүбүзгө сүйүүбүз,
Мүмкүн экен тозок отуна,
Куйкаланып күйүүбүз.*

*Өз үйүңдө жакшы жашаганың,
Дүйнөгө салым таптаганың.
Жаштарды өнүктүрүш,
Жакшылыкка көнүктүрүш.*

*Жамандыкты адамдык жеңет.
Адалдык — амандык алып келет.
Арамдык — жамандык алып келет.*

*Мамлекеттин жаңылыштыгы -
Бир инсандын күнөөсү эмес,
Миң акылмандын акылсыздыгы.*

*Эки жүздүүлүк өзү да эки түстүү:
Эл максатын көздөөнүн эки жүздүүлүгү,
Жан сактоонун эки жүздүүлүгү!
Биринчиси – Эл үчүн,
Экинчиси – өзү үчүн.
Эл үчүн эки жүздүүлүк,
Өлбөстүккө алып барат.
Өзүмчүлдүк – көрбөстүккө такалат.*

АРСТАНБЕК БУЙЛАШ УУЛУ

(1840-1882)

Арстанбек Буйлаш уулу 1840-жылы Ысык-көлдүн Сыртында туулат. Ал «Кожожаш», «Бердикожо», «Беш казак» аттуу кенже эпосторду айта билген. «Тар заман» Арстанбектин эң көлөмдүү чыгармасы.

Арстанбек кыргыз элинин башынан өткөн бир нече оор окуяларды көрөт. Кокон хандыгынын үстөмдүгүн, бугу-сарыбагыш чабыштарын, Кененсарынын кыргыздарга жасаган чабуулунун жана орус падышачылыгынын Кыргызстанда жүргүзгөн колониялык саясатынын чекебелин көрүп, 1882-жылы 42 жашында дүйнөдөн кайтат¹⁶.

САНАТ

Бир туугандан кем эмес,

¹⁶ Ыйман жарчылары: Түз. «Ыйман» диний маданиятты өнүктүрүү фонду. – Б.: «Турар», 2017. – 56-б.

Бирге жүргөн айылдаш.
Тирүүлүктө агайын –
Бириңе-бириң кадырлаш.
Өтүп кетсе өмүрүң,
Экинчи кайра табылбас.
Жериңде күлүк болбосо,
Чоң байгеге чабылбас.
Жоо чаптаса жоголбос,
Жосунсуз адам оңолбос.
Кадырлаш болуп жүрбөсө,
Адамды адам сагынбас.
Оору-сыркоо болбосо,
Жакында адам карыбас.
Санаа тартып күйбөсө,
Сай-сайлап киши арыбас.
Жалкоо адам жарыбас.
Жамандык башка түшпөсө,
Адамга адам зарылбас.
Күнүгө алтын тапсаң да,
Акылсыз жигит байыбас.
Кайратың тоону бузсада,
Кашыгың көлдү сузсада,
Оозуңан чыккан сөзүңө,
Зоо куланып, учса да,
Эл менен сен адамсың,
Элден чыксаң жамансың.
Кабарың күнгө кетсе да,
Жылдызга колуң жетсе да,
Жараткандын дүйнөсү,
Бүт колуңа жетсе да,

*Эл менен сен бийиксиң,
Элден чыксаң кийиксиң...*

НИШАН МОЛДО

(1846-1916)

Нишан Молдо болжол менен 1846-жылы Сузак аймагындагы Көк-Дөбө айылында туулган. Жигит кезинде эл оозуна кирген белгилүү акындардын катарына кошулат. Кыйла кыргыз акындарынын чыгармалары сыяктуу эле анын да ырлары бизге толугу менен жетпеген. Акындын терме санат, насыят ырлары кийинчерээк элден жыйналган. Нишан Молдо 1916-жылы улуттук-боштондук көтөрүлүштүн алдында дүйнөдөн кайткан¹⁷.

ЫНТЫМАК ЖӨНҮНДӨ

*Ынтымагың бар болсо,
Ар жерден намыс аласың.
Башкадан келген душманга,
Батырып найза саласың,
Ынтымагың бар болсо,
Мусаныр келсе багасың,
Сөздө сылык чыгарсың,
Кимге да болсо жагасың.*

*Ынтымагың бар болсо,
Ордуңду таап коносуң.
Алыстагы душманга,
Айбатың шаңдуу болосуң.*

¹⁷ Ыйман жарчылары: Түз. «Ыйман» диний маданиятты өнүктүрүү фонду. – Б.: «Турар», 2017. – 210-б.

Ынтымагың болбосо,
 Ач бөрүдөй улуйсуң,
 Алдырып жатка куруйсуң.
 Ынтымагың болбосо,
 Душманга туткун болосуң.
 Ачылбай көзүң ойосуң.
 Ынтымагың болбосо,
 Таранчыдай торуйсуң,
 Жаңжалды кууп коруйсуң.
 Ынтымагың болбосо,
 Тарп болосуң душманга.
 Таланат ээрчип жүргөнүң.
 Каласың катуу душманга.
 Ынтымагың болбосо,
 Өз жашыңды билбейсиң.
 Чекеден келген душманга,
 Кошоматтап сүйлөйсүң.
 Тууганыңды жамандап,
 Душманга бетиң ачасың.
 Ырыскыңды түгөтүп,
 Алыскыга чачасың.
 Ынтымагың бар болсо,
 Толуп турган айдайсың.
 Жагымдуу кебиң балдайсың.
 Тууганды туура сүйөсүң.
 Бикирлешипей душманга,
 Бир көңүлдө жүрөсүң.
 Абалап учкан шумкардай,
 Качканга чеңгел саласың.
 Качам десе ырыскың,

Жылдырбай кармап аласың,
 Ынтымагың бар болсо,
 Өзүңдөн чыккан жакишыны,
 Өзгөчө көөнүң сүйөсүң.
 Айтканын эки кылбастан,
 Көтөрмөлөп жүрөсүң.
 Ынтымагың бар болсо,
 Түлөйсүң жазгы кунандай.
 Ынтымак кетсе элиңден,
 Бекинесиң душмандан,
 Бүркүттөн качкан улардай.
 Айтканың болот кош жүздүү,
 Эрден чыккан жубандай.
 Сагызган талап тарп кылып,
 Кырчаңгы атты куугандай.
 Куйругуң өспөйт узарып,
 Турумтай чымчык жулгандай.
 Жүргүлө, балдар, ынтымак,
 Напсиңден кетип булганбай.

Ынтымагың бар болсо,
 Кеңешесиң жат кандай.
 Душман келсе бек карма,
 Карышкыр баскан капкандай.¹⁸

ЭЛГЕ НАСЫЯТ¹⁹

Жашыңда оку илимге,
 Жакуттай көзүң ачылат.

¹⁸ Санат, насыят жана эмгек ырлары. Б.: 2003. www.bizdin.kg.

¹⁹ Кыргыз поэзиясынын антологиясы. I – том. – Б.: 1999. – 639-б.

Ынтымак болсо бир тууган,
 Башкалар кантип батынат.
 Алганы жаман чыкканда,
 Азамат жигит пас болот.
 Амандашаар тууганың,
 Алыска кетип жат болот.
 Көргөндүн көркү көө болот,
 Жаман менен достошсоң,
 Акыры түбү доо болот.
 Этегинде жоо болот,
 Жүк көтөргөн лөк болот.
 Мээлүү жигит сүйлөсө,
 Түшүнүп чоркок тек болот.
 Жакшыда көрктүү эрк болот,
 Жаралып сөзү эп болот.
 Башынан арбак ургандын,
 Аркасында чуу болот.
 Ынтымагың бар болсо,
 Душман да сага эл болот.
 Тууганы болсо ынтымак,
 Жаңылбай чечен шер болот.
 Ынтымак болсо элиңде,
 Ырыскы жайнар көлүңдө.
 Эгизден төлдөп эчки-кой,
 Береке болоор төлүңдө.
 Ынтымагың жок болсо,
 Туш болоорсуң бөлүмгө,
 Учураарсың өлүмгө...

АБДИРАЙИМ МОЛДО

(1860-1930)

Абдирайим молдо 1860-жылы туулуп, 1930-жылы дүйнөдөн кайткан. Ырларында ыйман, адеп-ахлак, бул дүйнө жана акырет, инсандын кылган амалдарынын акыбети, адамдык нарк-насил, ынтымак, биримдик, ж.б. терең ойлорду, нускалуу насыяттарды баяндаган. Акын тууралуу маалыматтар көп эмес жана чыгармаларынын аз гана бөлүгү бизге чейин жеткен²⁰.

САНАТ

*Адептүү элдин балдары,
Бирини-бири сыйлашат.
Адепсиз элдин балдары,
Бирини-бири кыйнашат.*

*Адептүү элдин бийлери,
Элин ойлоп камын жсейт.
Адепсиз элдин бийлери,
Элин тоноп малын жсейт.*

*Болгон элдин карттары,
Аңгеме сүйлөйт укмуштан.
Ата-тегин баяндап,
Акыл айтат турмуштан.
Жагымдуу кылып сөз менен,
Жаштарды тыят кылмыштан.*

²⁰ Ыйман жарчылары: Түз. «Ыйман» диний маданиятты өнүктүрүү фонду. — Б.: «Турар», 2017. — 6-6.

Ойготуп элдин жаштарын,
 Үлгүлүү сөздөн кеп айтат.
 Тарбия берип аларга,
 Ынтымак болгун деп айтат...
 Жаман адам бай болсо,
 Жакынына карабайт.
 Азамат эрдин баласы,
 Адамга жаман санабайт.
 Аягың тайса мыскылдап,
 Аркаңда душман табалайт.
 Акмакка келип иш тийсе,
 Айылга бузук аралайт.
 Акыйкат кылбайт бузуктар,
 Ак жерден элди каралайт.
 Адамды, элди бөрүдөй,
 Аябай четтен жаралайт...

Тууганына сыйбаган,
 Душманына жалынат.
 Жакындабай тууганга,
 Жаман ишке малынат.
 Жаралган жандуу жалганда,
 Турмушка жалпы багынат.
 Кайда болсо эр жигит,
 Туулган элин сагынат...

ТОКТОГУЛ САТЫЛГАНОВ

(1864-1933)

Токтогул Сатылганов 1864-жылы азыркы Токтогул районуна караштуу Кетмен-Төбө өрөөнүндөгү Сасык-Жийде айылында жарык дүйнөгө келген. Улуу ырчынын талант-кудурети – акыл ырларын, салттуу маданиятты өз өмүр жолу жана дүйнө таануу айырмачылыгынан тапкан табылгалары менен байыткандыгында.

Өзгөрүлмө дүйнө, өмүр-өлүм, турмуш чындыгы жөнүндө терең ой жүгүртүүлөрү «Терме», «Санат», «Дүнүйө», «Замана», «Өмүр», «Карылык», «Үлгү ырлары», «Насыят», «Жаштарга» сыяктуу чыгармаларында алда канча кеңири берилген. Мындай маани-мазмунга бай чыгармалары акылды жана жан дүйнөнү мелтиреген күзгү дайрадай тазартып, башкаларга таасир калтырганы белгилүү. Нускалуу өмүрдү жашап, өзүнүн артында өлбөс чыгармачылык мурас калтырып, 1933-жылы дүйнөдөн кайткан²¹.

САНАТ

*Аргымакты «жаман» деп,
Бууданды кайдан табасың?
Агайынды «жаман» деп,
Тууганды кайдан табасың?...*

*Агарган карда көп жүрсөң,
Көзүң бир күн карыгат,
Агайындан чет жүрсөң,
Көңүлүң бир күн тарыгат.*

²¹ Ыйман жарчылары: Түз. «Ыйман» диний маданиятты өнүктүрүү фонду. – Б.: «Турар», 2017. – 233-б.

Тууганына батпаган,
 Душманына жалынат.
 Болбос жаман арамза
 Болумсуз ишке малынат.
 Кийинкисин ойлобой,
 Кишинин көөнү калынат.
 Жакынына жакпаган,
 Жат кишини жамынат.
 Ханды кудай урарда
 Калкына жаман кас болот.
 Байды кудай урарда
 Дөөлөтүнө мас болот.
 Кышты кудай урарда
 Күн жымыңдап жаз болот,
 Эрди кудай урарда
 Элүүндө жаш болот ...

... Чечилишип сырдашсаң,
 Көкүрөктөн муң кетер.
 Баарың болсоң бир ооздуу,
 Душманың кантип былк этер?
 Булут кетсе асмандан,
 Күн ачылып жылт этер,
 Ажалың жетип, күн бүтсө,
 Кайран башың шылк этер...

... Ак бараңдын кундагын,
 Аталбасаң сунбагын,
 Эрмин десең душмандан
 Эки көзүң жумбагын.

Өтүп кеткен иш үчүн
 Өкүнүп балаң урбагын.
 Ынтымак болсо калкыңда,
 Душманыңдан тартынба,
 Айбаты бар жигиттин
 Атагы калат артында,
 Күжүрмөн эрдин күчү өтөт
 Күмүш менен алтынга,
 Күчүң барда, эр жигит,
 Күмүш өңдүү жалтылда.

Ырыс алды ынтымак,
 Өлмөйүнчө кол кармаш.
 Билими бар азамат,
 Бир-бириңе жардамдаш. –
 Билинбей жүрүп бир күнү
 Мүдүрүлөт алтын бааш ...

Өнөрүң болсо, өргө чап,
 Кор кылбай, асыл жанды бак.
 Эрдин көркү – эл менен,
 Эмгегин менен элге жак!

МОЛДО КЫЛЫЧ ШАМЫРКАН УУЛУ

(1866-1917)

Кыргыздын алгачкы жазгыч акындарынын бири **Молдо Кылыч Шамыркан уулу** 1866-жылы Кочкор өөрөнүнүн Бугучу жеринде төрөлгөн. Жаш кезинен диний мектептен сабаты ачылып, таалим алып, ырларын жазма түрүндө жараткан. 1910-жылы өзү да бир аз бала окуткан. Ал жаш

кезинен ошол учурдагы коомдун зиреги, билимдүүсү болгон. Молдо Кылыч 1917-жылы дүйнөдөн кайткан²².

ЗАР ЗАМАН

... Сыйлашпаган тууганың,
 Атасы жат башкадай.
 Тил билгилүү боз бала,
 Жетелеген коштоодой,
 Сарамжалдуу азамат,
 Чегип койгон почтоодой.
 Кайраты бар жакшылар,
 Кара коргон гүл бактай,
 Ынтымагы бар болсо,
 Мазары бар чарбактай.
 Тил алышып турган соң,
 Бузулбаган каймактай.
 Ынтымагы келбесе,
 Бактысы жок арбактай.
 Кыйып кетээр бир-бирин,
 Кытай, кыргыз, калмактай.
 Айыл бузган азамат,
 Уй качырган сайгактай,
 Токтоосу жок адамдар,
 Оюн салган тайлактар ...

²² Ыйман жарчылары: Түз. «Ыйман» диний маданиятты өнүктүрүү фонду. – Б.: «Турар», 2017. – 157-б.

КУЙРУЧУК ОЛУЯ – ЧЕЧЕН

(1866–1941)

Өмүрзак уулу Кудайберген (Куйручук) 1866-жылы Жумгалдын Багышан (азыркы Куйручук) айылында туулган. Кудайберген көзү ачык олуя, “Манасчы”, “Семетейчи”, акын, жомокчу, куудул, ырчы, чечен болгон.

Анын «Бейиштеги үн», «Арбак», «Айып кимде», «Жалаа», «Манасым барда кайда болсо коном» жана башка жоруктары эл арасына кеңири белгилүү. Куйручук куудул гана эмес, төкмө ырчы да. Манастан жана башка дастандардан айткан. Кыргыздын оозеки чыгармаларын, улама сөздөрүн, санжырасын көп билген, кепке уста, ашкан чечен болгон. Куйручуктун куудул сөздөрү бизге толук жеткен эмес. Анын чукугандай таамай айтылган курч сөздөрү, күлкүлүү жоруктары эл арасында ылакап катары айтылат. К. Бектенов Куйручуктун мурасын чогултуп, ал жөнүндө китеп жазган. Ал сынчы, келечекти көрө билген, айтканы айткандай келген адам болгон. Кыргыз элинин ичинен чыккан акылы, тамашакөйлүгү жана куудулдугу менен эл арасында аты калган инсан болгон.²³

САК БОЛ ЭЛИМ

Өткөнүн сыйлайт өсөр эл,

Өзөгүн сактайт көсөм эл.

Өзгөдөн өзүн пас тутуп,

Өнтөлөй берет өчөр эл.

Тамырын издейт өсөр эл,

²³ Кыргыз элинин чечендик өнөрү./ Түзгөн: О.Э. Капалбаев. – Б.: 2015. 296-303-б.

Талантын сыйлайт көсөм эл,
Тарыхын билбей карайлап,
Талимсиз калат өчөр эл.

Эмгекчил болот өсөр эл,
Эгесин тааныйт көсөм эл.
Эртегисин эски деп,
Ээликме болот өчөр эл.

Билимди сүйөт өсөр эл,
Билгисин сыйлайт көсөм эл.
Биринин тилин бири укпай,
Битиреп калат өчөр эл.
Кудайды сүйөт өсөр эл,
Кут сырын сактайт көсөм эл.
Куюгун жолдон адашып,
Кубулма болот өчөр эл.

Мырзасын сыйлайт өсөр эл,
Мыйзамды сактайт көсөм эл.
Мыктылар журттан оолактап,
Мылжыбай болот өчөр эл.

Кыраанын сыйлайт өсөр эл,
Кырманын сактайт көсөм эл.
Кылгырттуу жандар көч баштап,
Кыялда болот өчөр эл.

Ынсаптуу болот өсөр эл,
Ыйманды сактайт көсөм эл.

Ынтымак кетип ырк кетип,
Ыркырап калат өчөр эл.

Башатын издейт өсөр эл,
Баатырын сыйлайт көсөм эл.
Балдары көрбөй тарбия,
Бапасыз болот өчөр эл.

Өнөрдү сүйөт өсөр эл,
Өткөндү сактайт көсөм эл.
Өйүз-бүйүз бөлүнүп,
Өөнчүл болот өчөр эл.

Кайраттуу болот өсөр эл,
Каарысын сыйлайт көсөм эл.
Катынын салып базарга,
Карайлап калат өчөр эл.

Кыздарын сактайт өсөр эл,
Кылычын сактайт көсөм эл.
Кыйшыгын жолго сала албай,
Кыстоодо калат өчөр эл.

Туураны сыйлайт өсөр эл,
Туйгусун сактайт көсөм эл.
Тукумун улаар туулбай,
Туяксыз калат өчөр эл.

Мээнеткеч болот өсөр эл,
Мекенин сүйөт көсөм эл.

*Мейманы бийлеп төрүндө,
Мээжайык болот өчөр эл.*

*Тазаны сыйлайт өсөр эл,
Тартипти сактайт көсөм эл.
Талаалап кетип жаштары,
Тамырсыз калат өчөр эл.²⁴*

БАРПЫ АЛЫКУЛОВ

(1884-1949)

Барпы Алыкулов Жалал-Абад облусуна караштуу Сузак районунун Ачы кыштагында 1884-жылы дүйнөгө келген. Ал он беш жашынан эл алдында ырдап чыккан. Акындын ырлары образдуу, элестүүлүгү, аруу сезим, асыл ойлорго жыштыгы, бири-бирине окшобогон оригиналдуулугу, ар бири өзүнчө бүткөн кайталангыс дүйнө, кайталангыс адам тагдырын алып жүргөндүгү менен айырмаланылат. Ал терме, үлгү, насыят ырларынан баштап сатиралык саптарына чейин адам дилин тазартып, ыйман аруулугуна, калыстыкка, адептүүлүккө, ынтымакка, акыйкатка, коомго, элге ак кызмат өтөөгө, гумандуулукка өмүр бою чакырып өткөн нукура элдик таалим-тарбиячы катары бекем из түшүргөн акын болгон. Даанышман акын 1949-жылы 9-ноябрда Фрунзе шаарында дүйнөдөн кайтты²⁵.

²⁴ Кыргыз элинин чечендик өнөрү./ Түзгөн: О.Э. Капалбаев. – Б.: 2015. 296-303-б.

²⁵ Ыйман жарчылары: Түз. «Ыйман» диний маданиятты өнүктүрүү фонду. – Б.: «Турар», 2017. – 69-б.

ЫНТЫМАК

Ынтымагы бар элдин
 Таалайы, багы ачылат.
 Ынтымагы жок элдин
 Тапканы бекер чачылат.
 Ынтымагы бар элдин
 Эли чогуу жыйылат
 Ынтымагы жок элдин
 Эли качып суюлат.
 Ынтымагы бар элдин
 Кары, жашы туюнат.
 Ынтымагы жок элдин
 Кара көзү оюлат.
 Ынтымагы бар элдин
 Калага карды ток болот,
 Ынтымагы жок элдин
 Бириге-бири октолот
 Ынтымагы бар элдин
 Дүркүрөп өсөт балдары,
 Ынтымагы жок элдин
 Сөзүнөн чыгат жалганы
 Ынтымагы бар элдин
 Адил болот улугу,
 Ынтымагы жок элдин
 Ичинен чыгат бузугу.
 Ынтымагы бар элдин
 Кеңеш берет карысы
 Ынтымагы жок элдин
 Тозуп качат баарысы.
 Ынтымагы бар элдин

Катар конот айылы.
 Ынтымагы жок элдин
 Эч билинбейт дайыны.
 Ынтымагы бар элдин
 Жарып сүйлөйт чечени.
 Ынтымагы жок элдин
 Жабырап сүйлөйт нечени
 Ынтымагы бар элдин
 Келишимдүү баариси.
 Ынтымагы жок элдин
 Сөзүнөн кетет мааниси.
 Ынтымагы бар элдин
 Меймандос болот аялы.
 Ынтымагы жок элдин
 Адамга тиет залалы.
 Ынтымактуу эл болсо,
 Душманга тийген ок болот.
 Ынтымаксыз эл болсо,
 Дыркырап качып жок болот.
 Ынтымактуу биригет,
 Ынтымаксыз бөлүнөт.
 Ынтымак элдин бакты бар
 Бир-бириге баркы бар.

ЫНТЫМАК

(Кыргыз эл артисти

Роза Аманованын жана

Маржан Тобунун аткаруусундагы

обондуу ыр)

*Оо калайык калың журт,
Ооматың келди бакыт кут.
Кайрылам кары, жашың эй,
Каалоомду, сөзүмдү ук.
Кылымдар келген айтылып,
Кыргыздын кымбат аты улук.
Бир кезде коога заманда,
Биримдеп кеткен чачылып.
Багына кыргыз элимдин,
Баатыры Манас туулуп.
Бааштарын кошкон чакырып.
Агасы Бакай, Кошойду,
Алдына жүргөн баш кылып.*

*Акылмандардан калган сөз,
Аталардан алган сөз,
Адал эмгек, ак ниет,
Ар инсанга балбан сөз.
Алла Таала жараткан,
Ак дилиңе салган сөз.
Ырыс алды ынтымак,
Ыраахатка канган сөз.
Ынтымак ырыс бирдикте,
Ыйман бак таалай энчилеш.*

Береке байлык бирдикте,
 Топтоштурган ынтымак.
 Бетме-бет каршылашканды,
 Достоштурган ынтымак.
 Акыйкатты чындыкты,
 Окишоштурган ынтымак.
 Бейбаш берей жаңжалды,
 Токтоттурган ынтымак.
 Жакишылыкты, кубанычты,
 Жандап бир жүргөн ынтымак.
 Жаш, каарыга биримдик,
 Арнап бир жүргөн ынтымак.
 Жамандыкты жанынан,
 Айдап бир жүргөн ынтымак.

Жадыраган мемиреп,
 Жайдай бир болот ынтымак.
 Жан жаныбар баарына,
 Балдай бир болот ынтымак.
 Жанып турган жаркырап,
 Шамдай бир болот ынтымак.
 Жактырбаган чыр жерге,
 Барбай бир койот ынтымак.
 Ойлогонду максатты,
 Орундатат ынтымак.
 Оомин деп жолго аттансаң,
 Жолуңду ачат ынтымак.

Ынтымагы жок жерде,
 Ыймансыз ишиң жарытпайт.

Ырбаган жараң айыкпайт,
 Ырк кетип багың тайыздайт.
 Ысык бир жолдош алыстайт,
 Ынтымақ жакишы, ырк жакишы
 Ынтымактуу журт жакишы.
 Кадырлашкан калк жакишы,
 Каада урмат салт жакишы.
 Карадан көрө, ак жакишы
 Кашаңдардан бат жакишы.
 Камчыга толук сап жакишы,
 Карыны ток, кайгы жок
 Калк жыргаса жат жакишы.
 Калкты тегиз башкарган,
 Калыс улук баш жакишы.
 Мекеним гүлдөп өссө экен,
 Ушул эне-аталар айтмакчы.

СООРОНБАЙ ЖУСУЕВ

(1925-2016)

Сооронбай Жусуев кыргыз элинин чыгаан акыны 1925-жылы 15-майда, Ош облусунун Кара-Кулжа районуна караштуу Алай-Куу өрөөнүндөгү Кызыл-Жар кыштагында туулган.

Акындын 1950-жылы алгачкы "Эмгек күүсү" аттуу ыр жыйнагы басмадан чыккандан кийин, акындын дагы 30дан ашык китеби өз эне тилинде, 14 китеби орус тилинде жарык көргөн. Ырлары казак, өзбек, украин, азербайжан, тажик тилдерине жана башка чет тилдерине да которулган. Чебер котормочулук менен Шекспир, Пушкин, Лермонтов, Омар

Хайам, Есенин, Гамзатов сыяктуу бир топ акындардын чыгармаларын кыргыз окурмандарына тартуулаган.

Кыргыз адабиятынын өнүгүшүнө кошкон зор салымы үчүн 1981-жылы ал "Кыргыз эл акыны" наамы ыйгарылган. 2005-жылы Бүткүл дүйнөлүк интеллектуалдык менчик уюму Сооронбай Жусуевдин чыгармачылык ийгиликтерин баалап, Алтын медаль менен сыйлаган. 2007-жыл "Кыргыз Республикасынын Баатыры" деген наам ыйгарылып, "Ак шумкар" төш белгиси тапшырылган.

АТА ЖУРТТУН БИРИМДИГИН ЧЫНДАЙЛЫ

*Болбогондон чын ынтымак, биримдик,
Нечен кыйрап, нечен канга киридик.
Нечен кирип кастар менен кармашка,
Нечен өлүп, нечен кайра тирилдик.*

*Азыр чындап жандануунун мезгили,
Акыл калчап, ардануунун мезгили.
Биз өзүбүз жасабасак эртеңди,
Жасап бербейт башкалардын эч кими.*

*Аңдып жүрөт калп жылмайып күлгөндөр,
Көкүрөккө тымызын кек түйгөндөр.
Оомат бизге келгендигин көралбай,
Ортобузга от жакканы жүргөндөр.*

*Алар жүрөт элдин кетпей тузу уруп,
Эки жакты бир-бирине тукуруп.
Өзү конгон дөөлөт кушун мүрүгө,*

Баркын билбей качырбайлы учуруп!

*Ырааттуулук жерибизде жайкалсын,
Ырк-ынтымак элибизде байкалсын.
Түртүшүүгө, тартышууга себеп жок,
Түндүк, түштүк түбөлүккө айкалсын!*

*«Бийик тур!» - деп Ала-Тоону тирер биз,
Бирибизге бирибиз куч, жигербиз.
Бирөөлөргө азгырылбас, алданбас
Бир максаттуу бир улутпуз, бир элбиз.*

*Куру дымак, куйсунурлук, кескилик,
Кунарсыздык жүрөт өзүн сездирип.
Утурумдук сезим эмес, кыргызды
Сактап келген сабырдуулук, эстүүлүк.*

*Ушул кезде кайдыгерлик кылбайлы,
Улут үчүн жанды үрөп, тынбайлы.
Ала-Тоонун адамдары намыскөй,
Ата Журттун биримдигин чыңдайлы!*

ЫНТЫМАК

*Байыртан ынтымак дем болуп,
Багынбай башкага жем болуп.
Өсүүнү кылганбыз өнөкөт
Өзгөдөн кем болбой, тең болуп.
Кебелбей кезиккен тоскоолго
Келебиз биримдүү эл болуп.*

Тынч, бейпил болгондо эл ичи,
 Өр карай өйдөлөйт эл иши.
 Ынтымак – мезгилдин олжосу,
 Ынтымак – замандын жеңиши.
 Ынтымак – жашоонун кан-жаны,
 Ынтымак – турмуштун негизи.

Ынтымак ырааттуу, туруктуу
 Ыкыбал, бирдикке уютку.
 Кут сындуу тартуулайт бүт журтка
 Кубаттуу, кудурет, рухту.
 Бекемдеп, шыктантып, белсентип,
 Эшентип, эргитет улутту.

О, кандай омоктуу тынч убак,
 Ооматтуу эртеңге жылчу убак!
 Ынтымак бар жерде ыймандуу
 Күн күлүп, ыргактуу ыр чыгат.
 Ырыска карк кылат кыргызды
 Ынтымак! Ынтымак! Ынтымак!

БАЙДЫЛДА САРНОГОВ

(1932-2004)

Байдылда Сарногоев 1932–жылы Таластын Кара-Ой деген айылында туулган. Кыргыз эл акыны өзүнүн жөнөкөйлүгү, мекенчилдиги жана кайталангыс чыгармалары менен кыргыз адабиятына өчпөс из калтырган.

Байдылда Сарногоевдин "Досторума" (1955), "Бала мерген" (1956), "Баяс" (ыр түрүндөгү поэма) (1956), "Ак

калпак" (1961), "Тоолор жана тоолуктар" (1966), "Үзүлбөгөн үмүттөр" (1968), "Сүйлөшүү" (1970), "Менин батпас күнүм" (1972), "Ашуудан берген отчётум" (1982), "Таалай өлбөйт" (1982) жана башка жыйырмадан ашык китептери басылып чыккан.

(Темасыз ыр)

... Өскөн эл дайым салмактап,
 Өткөнүн барктап эстешет.
 Өчпөс эл жүз жыл мурдагы,
 Өчтөрүн ойлоп кектешет.
 Алты дубан кыргыздын,
 Абийирин сактап төкпөсөк...
 Бириксек бир түп чынарбыз,
 Миң жылдап дагы көктөсөк..
 Бөлүнсөк көкжал бөрү эмес,
 Бөлтүрүк, чөө жеп кетет.
 Түндүкмүн деп элирбей,
 Түштүкмүн деп көбүрбөй,
 Ортосунан оң, солдун
 Мен чыккам деп сөгүнбөй.
 Адигине, Тагайдын,
 Алардан аркы бабамдын
 Балдары башсыз дедирбей,
 Уруум да кыргыз деп,
 Улутумда кыргыз деп,
 Жүрөйлүкчү бөлүнбөй²⁶...

²⁶ Бектур Исаков. Манастын жети осуяты./ Колдонмо. – Б.: 1997. – 143-б.

БИР ЖАКАДАН БАШ ЧЫГАР

Кыргыз элин өз элим деп айтчулар,
Кыргыз жерин өз жерим деп басчулар,
Бытыранды урууларга бөлүнбөй
Бир жеңден кол, бир жакадан баш чыгар!

Узак мезгил сиңип келген сезимге
Урук, уруу керек чыгар кезинде...
Башыңда ой майдаланып баратса,
Манас деген бабаң турсун эсиңде.

Эл баалаган, эл шайлаган жакшылар
Элдин мүлкүн ой тартпасын алкыңар...
Так жүрсөңөр, ак жүрсөңөр ар иште
Дал ошончо көтөрүлөт баркыңар.

Эл байлыгын не кылсам да өзүмө...
Алам деген, жулам деген кезиңде,
Жаңы гана бешке чыккан өлкөбүз,
Жаши балаңдай дайым турсун эсиңде.

Эмгекчи эл. Эл ичинде башчылар
Кай бириң карт, кай бириңер жашсыңар.
Бийман менен, ызат менен, иш менен
Бир жеңден кол, бир жакадан баш чыгар!

ЭСЕНГУЛ ИБРАЕВ

(1933-2005)

Эсенгул Ибраев 1933-жылы 16-мартта Нарын облусуна караштуу Тянь-Шань районунун Чет-Нура кыштагында туулган. Акындын ырлары жана сатиралары 1952-жылдан баштап жарыялана баштаган. «Бөбөгүм» аттуу туңгуч ыр жыйнагы 1964-ж. жарык көргөн. Андан бери «Таң шоокуму» (1968), «Закымдар» (1979), «Эңсөө» (1981), «Белес» (1984), «Мөмөлүү дарак» (1985), «Дабан» (1994) ж. б. 20дан ашык ыр китептери чыккан.

Эсенгул Ибраевдин поэзиясы жайдары руху, тилинин жатыктыгы, ыргактуулугу, ойдун тереңдиги менен айырмаланган. Ал Фет, Маяковский, Гамзатов, Кулиев, Винокуров ж. б. чыгармаларын которгон. Анын айрым чыгармалары немис, поляк, орус, украин, казак, өзбек, түркмөн тилдерине которулган. Кыргыз Республикасынын эл акыны, кыргыздын чыгаан акын жана сатириктеринин бири, журналист, публицист Эсенгул Ибраев 2005-жылы дүйнөдөн өткөн.²⁷

ЖАН ДҮЙНӨ ЖАҢЫРЫГЫ

*Ук бардыгың,
Бул жарлыгым –
Жан дүйнөмдүн жаңырыгы,
Жанар тоодой
Жарып чыккан көөдөндү.*

²⁷ Эркин Кыргызстаным: Азыркы кыргыз акындарынын ырлары. Түз. С. Ишенов. – Б.: 2003. – 28-б.

Кыргызым—ай,
Ырысым—ай!
Ырксыздыгың,
Ыйкы—тыйкың
Сезимиме теменедей төөнөлдү.

Көзкаманың,
Көбөшүң ук,
Бөтөнүң ук,
Бөдөшүң ук,
Падышаң ук,
Букараң ук,
Бектериң ук,
Бечараң ук!

Калк көтөргөн ханың ук,
Каны суюк жашың ук,
Калыс,
Калбаат карың ук,
Атпай кыргыз,
Баарың ук!!!

Нан сураган кайырчыдай,
Сурайм салып кадырымды.
Кара курттай
Мүлжүп жатат сабырымды.

Бул касирет
Кайнап чыккан
Жан дүйнөмдүн

Жанар тоодой жаңырыгы!

Ай-ааламда

Чындык бары чын болсо,

Көк асманда

Жылдыз бары чын болсо,

Жер үстүндө

Кыргыз бары чын болсо —

Анда кыргыз бирөө эле.

Башка кыргыз бар экен деп,

Батпа бекер күнөөгө.

Бир кудайдын бар экенин билемин.

Жана да жок,

Жок,

Эч болбойт күмөнүм,

Билем жалгыз кыргызды.

Ошондуктан,

Кыргыз туруп кыргызды,

Эки бөлүү —

Кылмыш бу!

Бир кылмыштан

Өнүп чыгат бир кылмыш.

Элди экиге бөлүп-жаруу —

Миң кылмыш,

Бура тартпай,

Бул чындыкты бил, кыргыз:

Уңгум дагы,
Уюткум да,
Уругум да,
Улутум да бир кыргыз!

Танбагандай атам менен энемди,
Өзүмдөн эч бөлалбаймын мен элди.
Мен кыргызмын!
Кыргыз деп бил
Турган турпат,
Тулку боюм денемди.

Кыргыз туруп кыргыз бөлгүч,
Сен эми,
Бир денемди
Эки бөлгүң келеби?!

Бул чындыкты
Калп деп айтат кана, ким?
Оң карегим ТҮШТҮК болсо,
ТҮНДҮК сол жак карегим.

Оң бөйрөгүм ТҮНДҮК болсо,
Сол бөйрөгүм ТҮШТҮГҮМ.
Аба,
Суудай керек бизге
Биримдешкен күч бүгүн.

Оң жак ыптам ТҮНДҮК болсо,
ТҮШТҮК менин сол жагым,

Сол жасак ыптам жабыркаса,
Кошо сыздайт оң жагым.

Эрегишти сууга сал да,
Эртеңкиңе бол, камын,
Биле элекмин,
Көрө элекмин,
Ынтымактан ашкан айкын жол барын.

Кылдай иштен кыйкым издеп,
Кысталышта чыр чыгарган Чубагың...
Чубакчылык качан калат, чунагым?!
Тарыхыңды билбей турсаң,
Билгендерден сурагын.

Атуул десем бир көрсөтөр,
Атажуртка төбөсүн,
Эгеменге жеткен элди
Эмне экиге бөлөсүң?

Кыргыз туруп кыргыз бөлгүч,
Сен эми,
Бир денемди
Эки бөлгүң келеби?!

Оң көзүмдү олуп салып,
Олок кылгың келеби,
Оң бутумду жулуп салып,
Чолок кылгың келеби?!

Бир бөйрөгүм оюп салып,
 Майып кылгың келеби,
 Канатымды кайрып салып,
 Карып кылгың келеби?
 Түбү кандуу бөлүнүүнүн
 Түшүнсөңчү сен эми!

Бөлө турган нерсе сенде аз беле?
 Бөлгүч болсоң,
 Жаргыч болсоң анча эле,
 Атаңды бөл апаңдан,
 Жеңеңди бөл агаңдан,
 Жээниңди бөл тагаңдан.
 Бөл жездеңден эжеңди!
 Бөрү жегир,
 Бөлбө экиге сен элди,
 Бөлбө бөтөн денемди!

Бөлүнүүдөн барбы, кыргыз, тапканың?
 Эл бөлгүчтөр далайлардын
 Ташка жайган талпагын.
 Унуттуңбу,
 Бөлүнүүдөн
 Не болду эле,
 ЖАМАНГАРАН,
 ЖАЙЫЛ менен ТАЛКАНЫН?!

Кербезденбей,
 Кесир кылбай,
 Келечекти ойлогун,

Унуттуңбу,
 Бөлүнүүдөн
 Не болгонун ОРМОНУН?!
 Кана, айтчы,
 Качан калат
 Кармашканың,
 Кастыгың.
 Жанга батат,
 Кары туруп жаштыгың,
 Бийик туруп настыгың,
 Соп-соо туруп мастыгың.

Унуттуңбу,
 Ырксыздыктан,
 Ынтымактын жогунан
 Не болгонун
 БАЛБАЙ,
 НУСУП,
 ТАЙЛАГЫНдын тагдырын?!

Андан бери өтсө дагы аз кылым,
 Азыр минтип оңолалбай жаш кылым,
 Жатса өксүп,
 Неге сага сабак болбойт,
 Коогалаңы АКСЫНЫН?!

О-о, адамдар,
 О-о, жарандар!
 Баса көрбө
 Устаранын мизи менен,

Баса көргүн,
“Кулалы таптап куш кылган,
Курама жыйып журт кылган”.
Бабаң МАНАСтын изи менен.

Билгим келбейт,
Билбейм дагы,
Билбейм мындан бөлөгүн,
Ынтымак деп төрөлгөмүн,
Өлөөрдө да
Ынтымак деп өлөмүн!

ОЙЛОН, КЫРГЫЗ!

Кылымдарды, кырчып келген,
Кылыч болуп курчуп келген,
Бирде албуут дайра болуп,
Бирде үптөй тынчып келген,
Зомбулуктан кутулам деп,
Согончогун жыртып келген,
Соо келалбай сылтып келген,
Боорум кыргыз,
Боорум кыргыз!

Төбө чачын жулган кыргыз,
Төрт аяктап турган кыргыз,
Төрөлөрү элин тоноп,
Төбөсүнөн урган кыргыз,
Төрт бөлүнүп турган кыргыз,
Курган кыргыз,
Курган кыргыз!

Адебиңди сакта, кыргыз,
 Абийириңди сатпа, кыргыз,
 Жааштарыңан ыйман кетип,
 Жан дүйнөсү ачка кыргыз,
 Жаман жолго баспа, кыргыз!

Билерманы бээ де десе,
 Беркилери төө деп турган,
 Күлтүңдөгөн залымдери,
 Момундарын жөөлөп турган,
 Кара жемсөө жегичтери,
 Казынадан өөнөп турган,
 Аксымдары чектен чыгып,
 Акыйкатты көөлөп турган,
 Алда кандай күн болот деп,
 Арык уйдай мөөрөп турган,
 Курган кыргыз,
 Курган кыргыз!

Жан айласын табалбаган,
 Жардам күтүп карайлаган,
 Эрме чөлдө жүргөн жандай,
 Эки жагын алаңдаган,
 Каиш кабагы салаңдаган,
 Эрендери элин бакпай,
 Жанын багып жалаңдаган,
 Курган кыргыз,
 Курган кыргыз!

Салтың кана
 Сар каймактап уюп турган,
 Канга сиңген наркың кана,
 Калк кадырлап тунук турган,
 Кандай заман башика түштү,
 Алдуулары күлүп турган,
 Алсыздары улуп турган,
 Күчтүүлөрү күлтүлүңдөп,
 Күчсүзүнөн жулуп турган,

Түштүк жагы түндүгүнө,
 Сарбагышы Бугусуна,
 Саяктары Куичусуна,
 Кымыз сунбай кылыч сунган,
 Курган кыргыз,
 Курган кыргыз!

Калк ажосун ээрчий албай,
 Канат күүлөп телчий албай,
 Эгеменге түшүналбай,
 Эркиндигин күтүналбай,
 Орто жолго конуп турган,
 Олку-солку болуп турган,
 Татаал кезде тагдырларын,
 Таразага коюп турган,
 Өзгөлөргө эрип турган,
 Өзүн-өзү жерип турган,
 Ыйкы-тыйкы болуп турган,
 Ыркка келбей тоңуп турган,
 Атка минген акимин кой,

Үйдө жаткан телнекбайы
 Саясаттын терисинен
 Бир бучкагын чоюп турган,
 Кайран кыргыз,
 Кайран кыргыз!

Түндүк, түштүк болуп алган,
 Түркөйлөрү толуп алган,
 Бири бугу, саяк болгон,
 Бир бирине таяк болгон,
 Биригүүнү оозго албай,
 Бөлүнүү деп талап койгон.
 Жан тартканды агам деген
 Жарма сунса тагам деген,
 Өзөгүндө курт болсо да,
 Өз айгырым салам деген.

Менин чүкөм консун деген,
 Менин чыным толсун деген,
 Өөгү түшүп турса дагы
 Өз кочкорум болсун деген,
 Менин ишим жүрсүн деген,
 Менин оозум күлсүн деген,
 Мейли кандек, мейли бульдог,
 Менин итим үрсүн деген,
 Чоңдору көп чочоңдогон,
 Чогоол сөздөн бошонбогон,
 Алай жакты Анжыянга,
 Макмал жакты Маргалаңга
 Кошолу деп тантыраган.

Тантырактын сөзүн укса,
Кагып койбой калтыраган,
Кайран кыргыз,
Кайран кыргыз !

Бир камчынын сабы болуп,
Бир сабактын даны болуп,
Бир тамырдын каны болуп,
Бир дененин жаны болуп,
Бөлүнгөндү бөрү жээрин билип кыргыз,
Ынтымакка бирик, кыргыз,
Ынтымакка бирик, кыргыз!
Күнү жарык алды жактын,
Мансап бакпай малды баккын,
Манчыркабай данды баккын,
Оозуң менен орок орбо,
Кетмениңди алып колго,
Кементайыңды салып жонго,
Эртеңкидин камын ойло.
Жетем десең жерди тырма,
Жеңишиңе кесир кылба.
Эмне жетсин жер чийгенге,
Саясатты бер билгенге,
Бузукунун тилин алба,
Куйтуларга кулак салба,
Эл башчысын ээрчип алып,
Эмгектебей телчип алып,
Тейитбегиңди теске салып,
Абыкеңди эпке салып,
Көбөшүңдү жонго салып,

Көралбастыгыңды көргө салып,
 Мансапкорго таяк болбой,
 Тынай, Кушчу, Саяк болбой,
 Уруу болбой улут болуп,
 Ынтымакка угут болуп,
 Кыргыз болуп, Кыргыз болуп,
 Бешенеңе жылдыз конуп,
 Нарк, насиң бийик, кыргыз,
 Абалыңды билип, кыргыз,
 Акылыңа кирип, кыргыз,
 Бир максатка бирик, кыргыз,
 Бирик, кыргыз,
 Бирик, кыргыз,
 Бирик, кыргыз!

АСАН ЖАКШЫЛЫКОВ

Асан Жакшылыков — акын, драматург, жазуучу, котормочу жана коомдук ишмер. 1949-жылы 6-октябрда, Нарын облусунун Нарын районуна караштуу Миң-Булак айылында туулган. Кыргыз маданиятынын эмгек сиңирген ишмери.

Акындын “Тандын ырахаты”, “Улуу шашке”, “Жайлоодо”, “Бейпил көктөм”, “Белес”, “Макмал төр”, “Мээрим”, “Көкөй кести” жана башка жыйырмадан ашуун ыр жыйнактары бар. А.С. Пушкиндин, Р. Тагордун, Л. Леоновдун, Э. Межелайтистин, Г. Эминдин, Б. Олейниктин, Абайдын, М. Смялковдун ж.б. акындардын чыгармаларын кыргызчага которгон. “Эс тутум”, “Кыргыз жолу”, “Кыргызчылык” деген чыгармаларынын үч томдук китеби жарык көргөн.

БОЛО ГӨР, АМАН, АТА ЖУРТ!

*Калабызбы Улут болуп, Эл болуп?
Өзүбүзгө кубат болуп, бел болуп?
Жанды кыйнайт кээде заман жышааны,
Келаткансып кыян каптап, сел болуп.*

*Койду кырып, кой ордуна кой болуп,
Калбааш үчүн кайра баарын ойлонуп.
Жамы журттун кантип кайра тагдырын,
Жамгарабыз, калбааш үчүн кор болуп?*

*Кандай кылсак кайра элибиз күчтөнөт?
Касиетин кайра жыйнап түптөнөт?
Кылым кыргыз бул заманга такылды,
Калкыбызга – сезип турам – күч келет!*

*Кайрымы жок бирибизге бирибиз,
Кайда кетти элге деген дилибиз?
Учур бизге уу жуткуруп жатканын,
Унун арты – чуу болоорун билиңиз.*

*Жаратканга таандык дайым жаныбыз,
Бойдо чуркап «кыргыз» деген каныбыз.
Калыптанып келди эле го – кылымдан,
Каада салттуу – намысыбыз, арыбыз!*

*Неге баарын ара жолго таашадык?
Жалаң жапырт сыртты туурай баштадык.
Ата-баба: «Эл-жер» деген сан кылым,*

Акыбетин – азыр кантип актадык?

*Эл тагдырын ойлоп койбой кенедей,
Эмне заман келгендигин кенебей,
Эл го кедей – эмнеге эле дөөкүрсүп
Жеке башка кам көрөбүз ченебей?*

*Башка диндин этегине жыгылып,
Пайда көздөп жатат жааштар сыйынып.
Ата Мекен – асыл жерден ажырап,
Арман күчөп кала көрбө чыңырып?*

*Сойку болуп созолонгон кыздары,
Неге элибиз ичкиликке ыктады?
Кыргыз аттуу касиетиң канакей,
Кайдан турмуш бизди ушунча кыстады?*

*Ойлон, ойлон! – жар башында турабыз,
Кандайдыр бир коркунучту туябыз!
Дүйнө деген бүгүн барда эртең жок,
Калктын жайын, айтчы кандай кылабыз?*

*Камчы чаппай кантсе дагы ыйманга,
Карал таппай-калк арабөк турганда.
Ар бирибиз – айла амалды ойлойлу,
Жанды аябай жапырт кызмат кылганга.*

*Ызы-чуунун барбы элге кереги?
Колдон келсе калкка кайрат берели!
Таздай тарап, таруу болуп чачылбай,*

Ир алдыда ынтымакка келели!

*Оо, калбайлы ара жолдо адашып,
Жалаң бийлик, жалаң байлык талашып?
Бата тилейм – Жараткандан – элиме,
Кайра бер деп Касиетин жаратып!*²⁸

(Асан Жакшылыков. «Республика», 1999, 7-13-сентябрь.)

ЭГЕМБЕРДИ ЭРМАТОВ

(1951-2017)

Эгемберди Эрматов 1951-жылы 10-июлда, Баткен облусунун Кадамжай районунун Пум айылында туулган.

Акындын «Ак дил» (1979) «Шаар жана тоолук» (1982), «Махабат» (1995), «Алтерэго» (2006), «Исфайрам авазы» (2007), «Мухаммед пайгамбар» (2001), «Заман кайрык» (2010), «Туяктын ыры» (2016) аттуу ыр жыйнактары, Низаминин «Жети сулуу», Яссавинин «Хикметтер», «Чыгыш эл адабияты» сыяктуу котормолору жарык көргөн. Мындан сырткары «Жаңыл мырза», «Отурар баяны», «Аксаткын менен Кулмурза», «Кедейкан» деген драмалары республикалык театрлардын сахнасында коюлган. Төрөбай Кулатовдун 100 жылдыгына арналган «Легендага айланган инсан» деген китеби чыккан.

Өрнөктүү өмүр сүрүп, кайталангыс эмгектерди жараткан, акын, драматург, котормочу жана журналист, коомдук ишмер Эгемберди Эрматов 2017-жылы 24-январда 66 жашында дүйнө салды.

²⁸ Чачылган Кыргыздар. / Илимий-тарыхый эмгек. – Б.: 2005. – 753-б.

БӨЛҮНБӨ КЫРГЫЗ

*Мен түндүккө барып калсам «сарт» дешет,
Ошто жүрсөм «ичкилик» деп кеп кылат.
Анан кантип улут өсөт, нарк өсөт,
Бул бөлүнүү кыргыздарды жеп тынат.*

*Так талашкан мырзаларга жан тартып,
Жата калып жарабызды чукуштук.
Ырыс толгон кесебизди чайкалтып
Чачып ийдик... Кимде мөөрөй, утуштук?*

*Өзөктөгү өчүгүшкөн кеп барбы,
Тың чыкмалар тыржыйышат бөлүнүп?
Жикти бузган кайдагы бир өрт чалды
Биримдиктин кабыргасы сөгүлүп...*

*Бир улуттун келечегин ойлобой,
Канчагаче уруубузду даңктайбыз?
Качан бүтөт шапар тээп тойломой,
Качан элдин бүтүндүгүн сактайбыз?*

*Мен кыргыздын акынымын деп жүрөм,
Мага бирдей түндүгүң да түштүгүң.
Бөлүнгөндү көрсөм күйүп өрттөнөм,
Бөлүнбөгөн үчүн түптүү, күчтүүмүн.*

АТАНТАЙ АКБАРОВ

Атантай Акбаров 1960-жылы 27-майда, Жалал-Абад областынын, Чаткал районуна караштуу Жаңы-Базар айылында туулган.

Акындын тунгуч «Аргымак» аттуу жыйнагы 1990-жылы жарык көргөн. Чыгармалары «Кыргыз поэзиясынын антологиясына» (II т., 2000-ж.), Түркияда тышкары жашаган түрк элдеринин поэзиясынын антологиясына (2005-ж.), мектептин окуу программасына киргизилип, орус, казак, өзбек, түрк, украин ж.б. тилдерге которулган.

АР КЫРГЫЗ АТА ЖУРТТУ ЖӨЛӨШ КЕРЕК!

Кыргыздар бирин-бири аяш керек!

Кыргыздар бирин-бири таяш керек!

Кыргыздын кош канаты – Түндүк, Түштүк,

Кыргызга учууга кош канат керек!

Кыргыздар бирин-бири колдош керек!

Кыргыздар бирин-бири коргош керек!

Кыргыздын кош кареги – Түндүк, Түштүк,

Кыргыздар Авель, Кайн болбош керек!

Кыргыздар бирин-бири сатпаш керек!

Меккеден Мекенди ыйык сакташ керек!

Калк үчүн күйгөн атуу, акындарды

Касымдай кыйнап туруп атпаш керек!

Бир кыргыз өзүн эки бөлбөш керек!

Кыргыздар бөлүнгөндөн өлбөш керек!

Кыргызды кыргыз гана сактап калат!

Ар кыргыз Ата Журтту жөлөш керек!

Бар богун! Бир бол! Бай бол! Бий бол, кыргыз!

Асыл ой, ак сөз, иш жетектесин!

*Жанымды сага таштайм, өлбө кыргыз!
Мекенге деним кошом, тепсетпегин!*

КЫРГЫЗ ЭЛИНИН УЛУУ ЖАЗУУЧУЛАРЫНЫН ЧЫГАРМАЛАРЫНАН АЛЫНГАН ТЕКСТТЕР ЖАНА АЛАРГА КАРАТА БЕРИЛГЕН ТЕСТ ТАПШЫРМАЛАРЫ

3. ОКУП ТҮШҮНҮҮ ТЕКСТТЕРИ ЖАНА ТЕСТ ТАПШЫРМАЛАРЫ

(Кыргызтест боюнча В2 деңгээли үчүн)

“Эрте келген турналар” повестинен үзүндү (Ч.Айтматов)

Ирик түймө жүн жоолугун ороно салынса да болбой үшүгөн Иңкамал-апай өзүнөн бетер көк тумшук болуп олтурган балдарга география сабагында Цейлон аралы жөнүндө узун сабак-кызык жомок айтып жатыры. Дубалдагы картадан карасаң, Цейлон деген уй желининен тамган тамчы сүттөй болуп, Индостандан чоң океанга үзүлүп түшүп турат. Иңкамал-апайдын сөзүн уксаң бир укмуш: маймылы бакта ойногон, пилдери токой жойлогон; банан деген мөмөсү шактан ийилип, оозго түшүп турат дейт, дүр-дүнүйө жайнаган, жерден кылтайган өсүмдүгү мөмө-чөмө байлаган жер дейт. Дагынкысы дагы бар: жыл маалы кыш түшпөй, жалаң гана жай болуп турат экен, өтүгүм жок эле, тумажым жок эле, жылаңач элем деп санаа тартпайт экенсиң. Андай болсо да отун-суу деген кыжаалаттыгың да жок. Талаадан куурай оруп, чоң көтөрүм отунду арчынанып үйгө жеткиче өлүп-талбайт экенсиң. Ана, жашоо деп ошону айт! Эки колду чөнтөккө салып, чыйт түкүрүп коюп жүрө берет экенсиң. Эриксең күнөстө, зериксең көлөкөлө. Жай артынан жай келип, күнү менен түнү бирдей жыргал. Ысыласаң керээли кечке сууга кирин. Суудан жадасаң

төө куш кубалап ойно. Цейлондо төө куштар болуш керек, аерде болбогондо каерде болмок. Тартандаган бечаралар,төө сыңары макоо жан окшобойбу. Бирок Цейлондо тил билген эстүү куштар да бар. Алиги тотукушчу. Кармап алып, ырдаганды, күлгөндү, ал аз келсе бийлегенди да үйрөтүп, мына ошондо кызыкка батасың. Тотукуш ошондой куш, ар өнөр келет колунан. Айтып жүрүшпөйбү, окумал тотукуштар да бар имиш. Айылдан ким-бирөө Жамбылдын базарынан тотукуш көрүштүр. Тумшугуна гезит кармасаң тим эле шатыратып окуйт дейт...

Эмнесин айтасың, ажайып-укмуштун баары Цейлондо. Кардың ток, кайгың жок, жүрө бер көчөнү как жарып. Бирок, плантатор деген байдын көзүнө чалынба. Колунда дайым узун шапалак дейт, цейлондуктарды кулдай жумшап, кулакка чаап иштетет экен. Эзүүчү ит да!Тайманбай барып, чыкыйга бир берсең, көзүнөн от чагылгандай кылып. Шапалагын тартып алып, өзүн сабап иштетсең. Эзүүчү болобу, капиталисти болобу, көзүнө карабай, ак эмгегин менен нан таап же десең! Болбосо фашист ошо иштебей кутурган арам тамактардан чыгып отурбайбы... Согуштун болгону да ошолордун кесепети...Карачы, бир айылдан эле канча киши фронтто апат болду. Апасынын көзүнөн аккан жашы онталаа, сүйлөбөйт, атаңардан ажырап калсак кантебиз дейт. Абысын-ажынга айтыштыр: анда мен чиедей төрт балам менен көргөн күнүм не болот деп, ыйлаптыр...

Үшүп отурган балдардын ичинен бирөө ыкшып жөтөлсө сөзүн токтото калып, өзү далысын күүшөп коюп, суук класста Инкамал-апай Цейлон жөнүндөгү, көк деңиз, ысык жерлер жөнүндөгү сабагын өтүп жатыры. Кулагы уккан укмуштарга биресе ишенсе, биресе ишене албай Султанмурат отуру.

Цейлондо туулбай калганына ичи күйөт. “Ана турмуш, ана жашоо!” – деп санаасы алыста жүрсө, көз кыйыгы менен терезеде. Мугалимди тиктеп отургансып, бирок байкатпай терезеге көз кыйыгын салып, сыртты карап отура берчү. Азыр сыртта кар учкундап жаап, айнекке тийген кымкары кашектин бурч-бурчуна үйүлүп жатыры. Айнек түнөрүңкү тартып, чет кырындагы жылчыгынан суу сарыгып, сыя төгүлгөн түбүнө тоңуп калган. “Цейлондо терезенин деле кереги жок го, - дейт анда Султанмураттын ою. – Кереги эмне? Атүгүл тамдын кереги эмне? Эки талдын башын ийип, чоң алачык куруп ал да, жашай бер...”

Терезеден үйлөгөн суукка Султанмураттын оң капталы муздагандан муздап баратат. Кашекке тийген шамалдын ышкырыгы кулак түбүнөн ызылдайт. Бирок чыдабаска чара жок. Иңкамал-апай аны атайы отургузган. “Балдардын арасында тирикарагы сен эмессиңби, чыдаарсың”, - деген. Суук түшө электе бул орунда Мырзагүл отурчу, аны Султанмураттын ордуна которгон. Аерге мынчалык суук жетпейт. “Мырзагүлдү деле жаныма калтырып койбойбу, терезе жакка мен эле отурбайт белем, - деп Султанмурат ичинде сызып калган. Бир партада жанаша отура беришмек. Эми танаписте жанына жолосо манаттай кызарат. Башкалар менен аралашып ойноп жүргөнү, а Султанмурат барса эле кызарып, качып кетет. Артынан кубаламак беле. Анда балдар ого бетер күлбөйбү. Баарынан да береги чунак кыздар саал эле болсо: “Султанмурат+Мырзагүл эки ашык” деп кагаз жазып, партадан партага таратат. Башынан Мырзагүл тартынбай жүргөндө отура беришмек, минтип сөз да чыкмак эмес...

КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫ БОЮНЧА ТЕСТТЕР ЖАНА ТАПШЫРМАЛАР

1. Белгилүү акын Эсенгул Ибраевдин өмүрү, чыгармачылыгы боюнча түзүлгөн тест, көнүгүү жана тапшырмалар

А. Сүйлөмдөрдү толуктаңыз.

1. Эсенгул Ибраев 16-мартта.....
районундагы кыштагында туулган.
 - а) 1906-жылы/Түп/Чоң-Таш
 - в) 1936-жылы/Өзгөн/Көлдүк
 - б)) 1933-жылы/Тянь-Шань/Чет-Нура
 - г) 1928-жылы/Кара-Буура/Шекер
2. Акын..... облусундагы..... окуу жайын
бүтүргөн.
 - а) Ош /техникалык
 - в) Нарын /педагогикалык
 - б) Талас /аскердик
 - г) Ысык-Көл /кесиптик
3. Алгач ал районунун..... жана райондук
комитеттеринде иштеген.
 - а) Аксы /маданият үйлөрүндө /жаштар
 - б) Токтогул /бакчаларында/көркөм өнөр
 - в) Тоң /студияларында /билим берүү
 - г) Кочкор/мектептеринде/ комсомол
4. -жылы университетинин
факультетин аяктаган.
 - а) 1961/Кыргыз мамлекеттик/журналистика
 - б) 1958/Ысык-Көл мамлекеттик/ педагогика

в) 1963/Бишкек гуманитардык/ филология

г) 1960/Эл аралык/ чет тилдер

5. аяктаган соң сатиралык

журналында эмгектенген.

а) Орто мектепти/40 жыл/ “Тикенек”

б) Кесиптик лицейди /35 жыл/ “Калемпир”

в) Колледжди /30 жыл/ “Бюрократ”

г) Жогорку окуу жайды/26 жыл/ “Чалкан”

6. Акындын жолунда 26 ырлар, жана поэмалар жарык көргөн.

а) өмүр/прозалар/ китеби

б) чыгармачылык/сатиралар/ жыйнагы

в) тагдыр/юморлор/ топтому

г) баскан/обондор/ басылмасы

7 тышкары акындардын ырларын 7 китеп чыгарган.

а) Андан/белгилүү/ талдап

в) Булардан/классик/ чогултуп

б) Тигилерден/тааныш/ сурап

г) Мындан/түрдүү/ которуп

8. Анын ашык ырына обончу- обон

а) эки жүздөн/ырчылар/ салышкан

в) жүздөн/композиторлор/ жаратышкан

б) элүүдөн/аткаруучулар/ арнашкан

г) сексенден/музыканттар/ жалгашкан

9. Акын өзү чыгармаларынын пайызын айткан.

а) жараткан/70-80/ жатка

б) жасаган /50-60/ жатка

в) чыгарган/30-40пайызын/ көркөм

г) ойлоп тапкан/көпчүлүк/ шыр

10. Э.Ибраевдинжыйнагынын он томдугу.....

“Бийиктик”жарыкка чыккан.

а) ырлар /2005-жылы/ редакциясынан

б) китептер/2010-жылы/студиясынан

в) сатиралар/2008-жылы/ ишканасынан

г) чыгармалар/2013-жылы/басмасынан

Б. Суроолорго жооп бериңиз.

1. А.Ибраевдин туңгуч ыр жыйнагы качан жарыяланган, аталышы кандай?

а) 1962-жылы, “Кичинекей манасчы”

б) 1964-жылы, “Бөбөгүм”

в) 1966-жылы, “Ленин жүрөктө”

г) 1968-жылы, “Таң шоокум”

2. Акын 2001-жылы кандай наамга татыган?

а) “Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер”

б) “Ата Түрк маданий борборунун ардактуу академиги”

в) “Эл аралык “Руханият” ассоциациясынын лауреаты”

г) “Кыргыз Республикасынын Эл акыны”

3. Акынга 2006-жылы кайсы китеби үчүн Токтогул атындагы Мамлекеттик сыйлык ыйгарылган?

а) “Шаркыратма”

б) “Турмуш агымдары”

в) “Насыят”

г) “Мидинден кат”

4. Акын өмүрүнүн соңку жылдарында кайсыл окуу жайда профессор катары дарс окуган?

а) Борбор Азиядагы Америка университети

б) Махмуд Кашкари- Барскани атындагы Чыгыш университети

в) Кыргыз-Түрк “Манас” университети

г) Кыргыз-Россия славян университети

В. Маалыматтардын туура же ката экендигин аныктаңыз.

1. Эсенгул Ибраев СССР Журналисттер союзунун мүчөсү болгон.

2. Калемгердин “Мөмөлүү дарак” аттуу прозалык жыйнагы бар.

3. Акындын орус тилинде “Серый козленок” деген ыр китеби чыккан.

4. Ибраев 1970- жылдары Кыргызстан Жазуучулар союзун жетектеген.

5. Акындын “Арабызга кошулган жети жылдыз” китеби түрк тилинде басылган.

6. Эсенгул Ибраевдин ырларынын басымдуу бөлүгүн граждандык лирика түзөт.

7. Акын Афанасий Феттин “Коңгуроо” аттуу ыр жыйнагын “кыргызча сүйлөткөн”.

8. Э.Ибраев бир кезде Республикалык “Кыргыз тили” коомунун президенти болгон.

Г. Сөздөрдүн синоним (/) жана антонимдерин (X) жазыңыз.

жаран	//		тилазар	X
.....				
собо	//		душман	X
.....				
асаба	//		ардан	X
.....				

ажо//		сонку	X
перзент	//	жарды	X

Д. Ыр саптарын мааниси боюнча туура келген сөздөр аркылуу толуктаңыз.

(бүрдөсүн, эне тили, кагазда, жылдыз, колу, токтомдору, кызмат, сүйлөп, сүргөн, желегиндей, окуу, көрнөктөрдө, турмуш, байыр, ишкананы, жаран, аралашсын, жайып, басып, перзентине, кыргыз, тилинде)

Тирүүчүлүк сезилбесе,
 Кылымкыргыз тили,
өлдү деп билем!
тамыр-бутактарын.
 Түндө жаркып көрүнбөсө,
 Жаш арчадай.....,
өлдү деп билем
кенен ээлеп,
 Кыргыз тили сүйлөнбөсө,
 Иш.....сайрасын.
өлдү деп билем!
 Көчөлөрдө эркин,
 Чындапкылам десе ким элге,
жайнасын!
 Сүйсүн тилин сүйгөн.....
 Сүйгөндөй.
 Күйсүн тилгекүйгөндөй.
 Бакчаларданалып,
жайда окулсун.
 Тоолуктардынтокулсун!

Телеграф, телефондор
турсун кыргызча,
 Ата Журттун
турмушка.
 Желбиреген.....,
 Жетсин.....жылдызга!

Е. Фразеологизмдердин маанисин чечмелегиле.

Куйкасы курушуу.....
 Өзөгү өрттөнүү.....
 Кийиз жүрөк.....
 Кылдан кыйкым табуу.....
 Койнунда котур ташы бар.....

Ж. Белгиленген сөздөрдүн ордуна кайсыл сөздөрдү койсо, ырдын мазмуну өзгөрбөйт?

Бул жашоодо чындык барда – төгүн бар, //.....
Жанган от бар жана өчкөн көмүр бар, //.....
 “Өлдү, бүттү” дегендерге кошулбайм, //.....
 Өлүп, бирок жашай берчү өмүр бар. //.....

3. Орунсуз кайталоодон арылуу үчүн кайсыл сөздү алмаштырса болот?

Ким бирөө жапа чегет кан басымдан,
 Мезгил ылдам абдан бат алмашылган,

 Жазам аны, жазбай койо албасымдан..

И. Боштуктарга мааниси боюнча туура келген сөздөрдү жайгаштырыңыз.

Жетимиш жыл болуптур(1).....,
 Жетимиш жыл – жетимиш белди ашканым.

(2).....деп жүргөндөр аз эместир,
Апса аштым го, акыры кем жазбадым.

Элүү беш жыл (3).....анын жүгүн,
Эл катары айланып айым, күнүм,

Кадыр-көңүл жайында, карыным ток,

(4)....., кабыргам калың бүгүн.

Сени (5).....мурдараак алганымдан,

Сени тапкам мурдараак балдарымдан.

Азыр деле артыңдан (6).....,

Аз өңдөнүп бергеним алганымдан.

1. а) кен казганым б) жер басканым

в) эл бакканым г) жем чачканым

2. а) Баатырмын б) Асылмын

в) Акынмын г) Каатырмын

3. а) сүйрөдүм б) таашыдым

в) түрттүм г) көтөрдүм

4. а) Атаганат б) Баракелде

в) Шүгүрчүлүк г) Жерге кирсин

5. а) сүйгөм б) көргөм

в) чангам г) өпкөм

6. а) андып келем б) чуркап келем

в) ээрчип келем г) калбай келем

Й. Боштуктарга уйкаш сөздөрдү жазыңыз.

Чалыштап келген күнү атабыз,

Чакчалекейге эле түшүп

Кулаалы көргөн жөжөчө,

Бурч-бурчка башты.....,

Биз эмне, кеппи,

Бир урганда эле нокаут кетет

Бечара.....

Калп айтып жатат дебе **жолдошум**,
 Ылайым калптын казаны.....
 Болжолумда, атам бокска катышса,
 Эчак толтурмак экен
 Мастерликтин

К. Ыр саптарын мааниси боюнча бириктириңиз.

1	Жөнү бар	а	ишке жолуктум
2	Жосунсуз	б	экен колуктум
3	Сизге айтпай	в	капа болуштун
4	Самопал	г	сырды кимге айтам

1		2		3		4	
---	--	---	--	---	--	---	--

Л. Ырдын мазмуну эмне жөнүндө?

Булут менен күндүн чеги
 Адегенде эки тамчы
 Калган өңдүү тилинип,
 Терезеге тапчылап...
 Кум үстүндө жатты тиги
 Жалбыракты анан жатты
 Таранчылар киринип.
 Барабандай каккылап.

Афанасий Фет

Көшөгөлөп жер асманды
 Каптайт коюу мунарык
 Булут калкыйт келаткан бу
 Токой тарап тунарып.

- а) Таранчылар
- б) Боз туман
- в) Жашыл токой
- г) Жазгы жамгыр

М. Төмөнкү ырдын тематикасын аныктаңыз.

Жарык кылып сансыз жылдыз арасын,
Саратанда чолпон болуп жанасың.
Төкпөй чачпай көргүң келсе өзүңдү,
Менин гана карегимден табасың.

- а) пейзаждык лирика
б) философиялык лирика
в) граждандык лирика
г) махабат лирикасы

Н. Ырдагы троптун түрүн аныктаңыз.

Үйлөгөндөй бээ желини тарсайып,
Үшкүрүнөт өзөн суусу кашкайып.
Көк шиберге көмкөрүлгөн чыныдай,
Көркүн ачат ак өргөлөр маңкайып.

- а) сатира б) литота в) салыштыруу г) символ

Ң. Метаграмманын жообун жазыңыз.

Д-дан баштап окусаң, -

Салкын чачкан саябан.

Д- ны алып таштасаң, -

Суюктук эл тажаган. (.....,)

Ө. Ырды обонго салып, улантып ырдаңыз.

Кулгун жаш

Өткөн өмүр өкүнтөт, айла барбы,
Өкүнгөндөн же табар пайда барбы?
Күлкү менен, шат менен таң атырган,
Күлгүн жаш, ай, күлгүн жаш,
Жалын жаш, эй, жалын жаш, кайда калды?
Артта калды....

П. Дилбаян жазыңыз.

Эл сүйгөн акын – Эсенгул Ибраев

Баалоо: А,Б,В,Г,Д,И,Й,К,Л,М,Н,О,Ө:80x1=80; Е,Ж:7x2=14;
З:4x1,5=6

Жалпы: 100 балл.

2. Улуу жазуучу Ч.Айтматовдун “Эрте келген турналар” повести боюнча түзүлгөн тесттер жана көнүгүүлөр

1. Чыгарма боюнча маанисине ылайык келген сөздү көп чекиттин ордуна коюп окугула.

Үшүгөн Иңкамал апай өзүнөн бетер болуп отурган балдарга география сабагында Цейлон аралы жөнүндө узун сабак кызык жомок айтып жатыры.

а) көк жөтөл б) көк муштум в) көк тумшук г) көк бет

2. Жебенин жардамы менен сүйлөмдүн соңун тапкыла.

Иңкамал апайдын сөзүн уксаң, Цейлон аралы төмөнкүдөй бир укмуш экен:

маймылы	токой жойлогон
төө куш	ошондой ..., ар өнөр келет колуна
банан деген мөмөсү	мөмө- чөмө байлаган
пилдери	бакта ойногон
кылтайган чөптөрү	шакта ийилген
тоту куш	тартаңдаган бечара, төө сыңары макоо жан окшобойбу

3. Чыгарма боюнча маанисине ылайык келген сөздөрдү көп чекиттин ордуна коюп окугула.

Мугалимди тиктеп отургансып, бирок байкатпай карап отура берчү.

а) тактаны б) Мырзагүлдү в) Анатайды г) сыртты

4. “Балдардын арасында сен эмессиңби, чыдарсың”, - деп Иңкамал апай Султанмуратты терезенин түбүнө отургузган.

а) чоңураагы б) эстүүрөөгү в) тирикарагы г) күчтүүрөөгү

5. Танаписте жанына жолосо, Мырзагүл кызарат.

а) мандалактай б) манаттай в) алмадай г) күндөй

6. Башынан Мырзагүл отура беришмек, минтип сөз да чыкмак эмес.

а) кылчактап карабаганда б) тартынбай жүргөндө
в) тартынып качпаганда г) жылмайып күлбөгөндө

7. Сыртта кар жаап жатыры.

а) уюлгуп б) борошолоп в) сампарлап г) куюлуп

8. Мектептен карасаң, туш тарап далай жерге чейин көрүнөт.

а) алаканга салгандай б) алакандын отундай в) алаканга баткандай

г) алаканга тарткандай

9. Саман да отунбу, бат күйөт да, жалп өчөт.

а) дуу этип б) дүрт этип в) жылт этип г) үлп этип

10. Сүйлөмдөгү көп чекиттин ордуна текст боюнча кайсы сөздөр туура келет?

Адыр-адырда жүрмөк оттоп. Бирин чүлүктөп минип алсан. Султанмурат минмек. Дал көк желкесине, эки кулактын түбүнө конуп алып, айылды аралата бастырмак.

а) пилдер, торпоктой, эң биринчи, калдыркан

б) пилдер, өгүздөй, алды менен, калдайган

в) пилдер, торпоктой, эң алгач, калдайган

г) пилдер, өгүздөй, алды менен, калдыркан

11. Бекбай эмне иш кылат?

Султанмураттын атасы Бекбай жергиликтүү МТСке Жамбылдан ташыйт.

а) жер семирткич б) жер май в) малга жем г) ичер суу

12. Чабдар менен Чоңторуну сүрөттөгүлө.

Чабдар менен Чоңторуну көккө сертип, кызыл жүрүп бергенде, бирдей чайпалып, жанаша жорткон эки көрүнөр эле.

- а) көкүлүн, жондору, тулпардай
- б) кулагын, төрт аягы, күлүктөй
- в) жалын, соорулары, жолборстой
- г) куйругун, соорулары, жоргодой

13. Көргөндөр таң калып:.....

- а) “Бекбайдын арабасы көлдө сүзүп келаткандай жүрөт”, – деп шыпшынып калышат.
- б) “Бекбайдын арабасы таш жолдо келаткандай жүрөт”, – деп шыпшынып калышат.
- в) “Бекбайдын арабасы учуп келаткандай жүрөт”, – деп шыпшынып калышат.
- г) “Бекбайдын арабасы темир жол менен келаткандай жүрөт”, – деп шыпшынып калышат.

14. Султанмурат шаарга барарын укканда кубанганынан

- а) дабдаарый түштү б) кымындай түштү
- в) дардаңдап калды г) эси оой түштү

15. Султанмурат канча бир тууган?

- а) үч б) беш в) төрт г) эки

16. Султанмурат кеңгуруну.....

- а) атасы менен шаарга барганда көргөн
- б) ажайыпканадан көргөн
- в) өз көзү менен көргөнү ырас
- г) көргөн эмес

17. *Аруукандын мүнөзүнө туура келбеген сыпаттоону тапкыла.*

- а) жумшак сүйлөгөн киши эле
- б) чаңырып сүйлөгөн киши эле
- в) мүнөзү катуу эле
- г) элдин баары сестенип турушчу эле

18. *Аруукан кемпир Анатайдын мүнөзүн көргөндө минтип калчу:*

- а) “Өз башына көрүнсүн, какбаш!”
- б) “Атаа кудай жалгагыр ай...”
- в) “Мунуңар бала эмей эле балаа”
- г) “Бирөөнүн суук көзү чалбагай эле”

19. *Султанмураттын тилегени –*

- а) Цейлон аралына бир барып келсем дейт.
- б) окумал, колунан ар өнөр келген тоту куш сатып алсам дейт.
- в) баягы жылы атасы Чүй каналынан кайткандагыдай окуя үйүндө дагы бир жолу болсо дейт.
- г) ажайыпканага дагы барып, кызыкка дагы бир жолу батсам дейт.

20. *Султанмураттын атасы чоң каналдын курулушуна.....*

- а) жумушчу болуп кеткен
- б) сугатчы болуп кеткен
- в) арабекч болуп кеткен
- г) стахановчу болуп кеткен

21. *Султанмураттын атасы Чүй каналынан кайткандагы кебетеси кандай эле? Кайсы сүрөттөө ага туура келбейт?*

- а) куду ынды каранын өзү
- б) кийгени жаңы кырым өтүк, жаңы купайке
- в) күнгө биротоло капкара болуп тотуккан
- г) арыктап кеткен

22. *Султанмураттын кенже карындашынын аты –*

- а) Алматай
- б) Алмадай
- в) Алмагүл
- г) Алмаш

23. *Султанмурат шаарга барбай калбайын деп*

- а) үй-тиричиликтин баарын өзү бүтүрдү.
- б) торпакторун аркандап коюп, картөшкөнү түптөп жиберди.
- в) кир жууп жаткан апасына суу апкелип берди.
- г) атасына бир- эки жолу көз кысып койду.

24. *Ажымураттын карагерин минип жүрсүн деп....*

- а) таякеси берген
- б) таятасы берген
- в) атасы алып берген
- г) таенеси берген

25. кодик ого бетер тоңкучак атты.

- а) Эл күлгөн сайын
- б) күчүк үргөн сайын
- в) Султанмурат минген сайын
- г) Камчы тийген сайын

26. *Атасы эки уулун тең шаарга алып баргысы келди эле, бирок*

- а) “экөөнү алып кетсем, кыздар ээрчип ылайт го”, – деп тим болду.
- б) “арабада орун жок, кудай ургурдуку”, – деп тим болду.
- в) “кийин сааты чыкканда, кенжеми алпарармын”, – деп койду.
- г) “жол алыс, кыйналып калышат го”, – деди ичинен.

27. Көп чекиттин ордуна маанисине ылайык туура келген сөздөрдү койгула.

Түнү бою отто турган кош ат көкүлдөрүн коюп, божу сезбегендей анда санда, көнүмүш калыбында.....-.....жүрдү.

- а) серпип, бышкырып, желе -жорто
- б) желпип,бышкырып,желе -жорто
- в) серпип, бышкырып, текирең -таскак
- г) серпип, ышкырып, желе -жорто

28. Аңгыча оң капталдан, тээ алыскы эки чокунун ортосунан күндүн көрүндү.

а) нуру б) жүзү в) мурду г) бети

29. Чабдар эми буурул тартып, Чонтору болуп көрүндү.

а) торгойдун жумурткасындай, жээрде чалыш

б) бөдөнөнүн жумурткасындай, жээрде чалыш

в) тооктун жумурткасындай, жээрде чалыш

г) тоодактын жумурткасындай, жээрде чалыш

30. Султанмурат өзүн бактылуу сезген учур кайсы учур?

Эгер ырыс -таалай деген адам үчүн өткөн чагында да, келечегинде да болбой, учурунда гана болчу болсо,
....., ушул жолдо Султанмураттын кучагы ырыс -
таалайга толуп баратты.

а) шаарды укканда

б) атасы ойготкондо

в) божуну алганда

г) ушул күнү

31. Чыгармага ылайык сүйлөмдүн жарымын тапкыла.

1	Киномеханик Султанмуратты ...	...	...жыргалдын бешигинде жаткандай термелди.
2	Арабанын калдыртын угуп, Султанмурат	...	...Жамбылдын Атчабар деген чоң базарынан көрдү.
3	Султанмурат аттарды	...	...жардамчы кылып алды.
4	Өзү тендүүдөн эч ким көрбөгөн укмуштарды	...	чү деди.

32. Чабдар менен Чонторуга кандай сапаттар таандык +белгиси менен белгилегиле.

	Бекбайдын аттары:	Чабдар	Чонтору	Экөө тең
--	----------------------	--------	---------	-------------

1	жүрүшү да бирдей, күчү да бирдей			
2	үч жаш улуу			
3	машинеден кем тартпайт			
4	күчкө толуп турган кези			
5	муну минип улакка түшсө болот			
6	жанга шерик жаныбар			
7	ишке бекем, чапсаң ылдам			
8	мал болсо да, адамдан эстүү			
9	ачуулуу эмес, эстүү ат, куру бекер асыла бергенди жактырбайт			
10	ара жолго таштабайт			

33. Кайсы маалда көрүндү?

..... шаардын чет жакасындагы бак-дарак
көрүндү.

- а) түш ообой
- б) түш оой
- в) түшкө маал
- г) түштөн кийин

34. Кайсы сүйлөм ашыкча? Жолу болгондо да ушунчалык
болорбу?

а) өмүрүндө шаарга бир келсе, мындан ашкан да бак- таалай болорбу?

б) атасынын тааныш өзбектери үйүнө конокко чакырып жатса, мындан ашкан да бак- таалай болорбу?

в) түркүн жан жаныбарлары бар ажайыпканада турса, мындан ашкан да бак- таалай болорбу?

г) тегерегинде айлангөчөк- селкинчек, кыйшык күзгү турса, мындан ашкан да бак-таалай болорбу?

35. Султанмурат атасы экөө кайда барышты?

Ажайыпкана менен күлкүканага моокумдары канган соң, атасы экөө

а) тегеретме селкинчекке барышты.

б) атасынын тааныш өзбектерине барышты.

в) атасынын чайканачы тамырына барышты.

г) түртүшмө базарга барышты.

36. Атасы Султанмуратты

жаткызды да, купайкесин үстүнө жапты.

а) шаардын четиндеги калың бак- дарактын түбүнө

б) чөмөлө чөптүн түбүнө

в) жол боюндагы саздын боюна

г) нефтебазанын ичине

37. Колхоздун башкармасы Тыналиев согуштан мурун.....

а) агроном болчу дешет

б) малчы болчу дешет

в) сугатчы болчу дешет

г) дыйкан болчу дешет

38. Тыналиев мектепке.....

а) Иңкамал апайдын уулунан кабар алганы келди.

б) балдар менен таанышканы келди.

в) жардам сурап келди.

г) мектептин отун суусуна жардам бергени келди.

39. Тыналиев мектептен тандап алды.

а) кош айдап көргөн балдарды

б) жакшы окуган балдарды

в) атасы согушка кеткен балдарды

г) ат мингенди билген балдарды

40. Тыналиев башикарманын ойлогон ишин кечээ Султанмурат алдаганча кыйын экен.

а) түшүнгөндөн

б) элестеткенден

в) самагандан

г) каалагандан

41. Кайсы ат кимге таандык?

	Султанмурат	Анатай	Эргеш	Кубаткул	Эркинбек
Чабдар					
Жибекжал					
Чалкуйрук					
Акбайпак					
Карагер					
Октору					
Чоңтору					
Алтынтуяк					

42. Ак- Сайга барганда десанттар кайсы буюмду кандай урунуп, кайда коюшу керек? Сүйлөмдүн соңун тапкыла.

1	Иштен кийин түн ичинде ат жабдыктар		айдоодо калат.
2	Басмайылды аттын бооруна ...		үйгө киргизилет да, ар кимиси өзү жаткан ныптага тыкандап жыйнап коет.
3	Соко		толгобой, түздөп туруп

		тартышы керек.
--	--	----------------

43. Тексттеги көп чекиттин ордун кашаадагы ылайыктуу сөздөр менен толуктагыла.

(салып, жүз аарчысын, тарак, акырларын, сулу, аттарга, беде, кашып)

Балдар аттарын, челектеп апкелип, жем баштыктарга,илип, жүрүшкөн экен. Султанмурат да атменен аттарын кашып тарап чыкты, сулу салды,тазалады. Анан алапкелгени сарайдын чет бурчундагы маяга жүгүрүп барды. Күкүмдөлгөн беденин жыты буруксуп каңылжаарын жарган күнчубакка жетип,дагы бир көргүсү келди.

44. Сөздөргө ылайыктуу мүчөлөрдү улап, чыгармадан алынган үзүндүнү окугула.

Күн батар сарайТыналиев башкарма менен Чекиш биргат кел..... бул оюнун адилет экен Султанмурат дагы бир жолу көзү жетти. Өздөрү да чарчап, алыс жолбарып кайткан аттары да баткак болуп, араң буттар....сүйрөп келди. Ал экөө таң эрте Ак- Сайкетишкен, мына азыр кайтып отурушат. Бирок ток пейил келишти. Эки күндөн кийин Ак-Сайжөнөй берсе болот дешти. Жер көөп, балкып жатат, канча айдасаң, айдай бер. Журтунарорунбелгилеп келдик. Эми көчүп барып, кышы менен көргөн камылгаишке ашырыш гана калды дешти.

45. Султанмурат Ак-Сайга кетерде

а) Мырзагүлгө атайын барып жолукту.

б) Мырзагүлгө атайын барып жолуга албады.

в) Мырзагүлгө кат жазды.

Г) Мырзагүлдү аттамчыктан күттү.

46. Анатайдын үйү көчөнүн эле.

- а) учунда б) башында в) аягында г)
ортосунда

47. Ак-Сайдын талаасы баиталат.

- а) Чымкенттен
б) Манастын улуу тоосунун этегинен
в) Жамбылдан

г) Ташкенттеги суу көрбөгөн эрме чөлүнөн

48. Ак-Сайдагы кошко кимдер келе элек эле?

- а) Эргеш менен Эркинбек б) Эргеш менен Султанмурат
в) Эргеш менен Анатай г) Эргеш менен Кубаткул

49. Ак-Сайдагы аба ырайын сүрөттөгүлө.

Бирок күн бузулду. Аба нымыгын турду эле, заматта суук тартып, анан

- а) далбактаган аппак кар жаап келди.
б) далбактаткан шамал башталды.
в) далбактаган сары кар жаап келди.
г) далбактаган жамгыр жаап келди.

50. Кошчулар аба ырайынын бузулганына карабай иштеп жатышты. Себеби

- а) Тыналиевдин буйругу ушундай эле.
б) убакытты уттурбаш керек.
в) аттар чарчаганча соко тартышы керек эле.
г) Чекиш биргат кайтып келгенче, бөлүнгөн жерди тилип бүтүшү керек эле.

51. Сүйлөмдөгү бош орундарга ылайыктуу сөз жана сөз айкаштарын жазгыла.

а) топоздун/эт б) коендун / шыралга
в) кийиктин / шыралга г) уйдун / шыралга

Султанмураттын бүгүлбөй тоңгон колдору жан кайыштын илмегин чыгара албай кыйналды. Анан жаны кашайып, Чабдардын мойнун кучактап алып:

а) “Алда байкуш жаным ай...”, – деп муңканды.
б) “Алда байкуш колум ай...”, – деп муңканды.
в) “Алда байкуш аттарым ай...”, – деп муңканды.
г) “Алда байкуш досторум ай...”, – деп муңканды.

а) бир жолу б) эки жолу в) үч жолу г) төрт жолу

а) мергенчилер келгенге чейин
б) мергенчилер кеткенден кийин
в) өздөрү мергенчилер менен сүйлөшүп жатканда
г) мергенчилер узап баратканда

а) Анатай б) Султанмурат
в) Эркинбек г) мергенчи

а) “Турналардын бири бир тал канатын таштап кетсе, апама алпарып берер элем”.

б) Турналардын бири бир тал канатын таштап кетсе, Мырзагүлгө алпарып берер элем”.

~ 112 ~

г) “Бир тал канатты кармап алып, Мырзагүлдү көздөй чуркап жөнөөр элем”.

57. Мээлеп жаткан кишинин кароолунун учундагы тепеңдешип, кипкичинекей байкуштар.

- а) балдар б) турналар
в) куштар г) айбандар

58. Сүйлөмдөгү көп чекиттин ордуна маанисине ылайык туура келген сөз жана сөз айкаштарын жазгыла.

Эки күндөн кийин Ак-Сайга өзү келмей болуптур. Жүк ташып келген ушундай кабар алып келди.

- а) Иңкамал апай/окуучу б) Чекиш биргат / уста
в) Тыналиев башкарма/арабакеч
г) Султанмураттын апасы/бала

59. Ашпоз кемпир айылга кимден суранып кетти?

- а) балдардан б) Султанмураттан в) Тыналиевден г) Чекиш биргаттан

60. Балдардын кимиси кеч уктады?

..... эмнегедир түпөйүл чочулап, бир аз басып жүрдү. Анан ордуна барып, көпкө уктай албай жатты.

- а) Султанмурат б) Эркинбек в) ашпоз кемпир
г) Анатай

61. Кайсы сүйлөм чыгарманын мазмунуна туура келбейт.

- а) Султанмурат уктап кеткиче атасын эстеди.
б) Султанмурат уктап кеткиче айылын эстеди.
в) Султанмурат уктап кеткиче Ажымуратты эстеди.
г) Султанмурат уктап кеткиче Мырзагүлдү эстеди.

62. Уруулар байлап салган жиптен ким биринчи бошонду?

- а) Анатай б) ашпоз кемпир в) Эркинбек
г) Султанмурат

63. Уурулар канча атты айдап кетти?

- а) эки б) төрт в) алты г) баарын

64. Уурулар аттарды кайда айдап бармак болду?

- а) Жамбылга б) Чымкенткев) Ташкентке г) Бишкекке

65. Сүйлөмдү толуктагыла.

“Мындай согумдар базарындагы касапчылардын үч уктаса түшүнө кирген эмес”.

- а) Ташкент б) Иски-Жуба в) Чымкент
г) Жамбыл

66. Артынан куугун келатканын көргөн уурулар кетишти.

- а) үркүп б) качып в) кутулуп
г) коркуп

67. Силер кандай деп ойлойсуңар, кайсы ойго кошуласыңар?

а) Султанмураттын уурулардын артынан кууп жөнөгөнү туура болду.

б) Султанмураттын уурулардын артынан кууп жөнөгөнү туура эмес болду.

в) Султанмурат Чабдарды таштап качып кетсе болмок.

г) Султанмураттын Чабдарга бөрүнү жолотпой койгону туура эмес болду.

3. Ч.Айтматовдун “Бетме-бет” повести боюнча түзүлгөн тесттер жана тапшырмалар

1. Бул түнү жалбырак күбүп жатты.
 - а) шамал б) дарактар в) кайыңдар г) теректер
2. Капчыгай ичин жортууп удургуган муздак шамал аларды бүгүн бир эле түндө түрү бар?
 - а) аралачу б) күбүп таштачу в) жылаңачтачу
 - г) кыдыруучу
3. Станциядан поезддер өткөндө гана сулк жаткан жарыктан чочуп ойгонгондой бир саамга чукурана түшөт, кайра ошол замат оңдоно жатып, чылк чүмкөнөт.
 - а) түн б) жол в) станция г) жолчулар
4. Бул күздө биринин артынан бири батышты көздөй тынбай өтүп жатты.
 - а) арабалар б) эшелондор в) машиналар г) аскерлер
5. Вагондор станцияда кагыша калып токтоду.
 - а) каңгур-кунгур б) бирине бири в) үргүлөй түшкөнсүп
 - г) үшкүрүнө
6. Капкараңгы станцияда 2 адам гана кыймылга келди. Булар кимдер?
 - а) дежурный жана мылтыкчан киши
 - б) поезд күткөн адам жана Ысмайыл
 - в) машинист жана дежурный
 - г) Ысмайыл жана Сейде
7. Аңгыча “чур-р!” этип чыкты.
 - а) ышкырык б) гудок в) кыйкырык г) шыбырт
8. Кара Тоонун түн караңгы.
 - а) колотунда б) капчыгайында в) тоосунда г) жылгасында

г) ак седеп

г) жаңы төрөлгөн туңгуч небереси жөнүндө

12. Сейде кимдин кызы?

13. Сейденин жыргал кези качан болгон?

г) Ысмайылды кармап бергенде

14. Окуяны улантып жазгыла.

Ал күйөөсү экөө ылай тебелеп жүргөндө

15. Сейде булганган жүзүн эмнеден карады?

в) кичинекей күзгүдөн г) суунун бетинен

16. Төмөндөгү сөздөрдүн маанисин чечмелегиле.

а) сыдырым.....

- б) алыштын башы.....
в) орто орум беде.....

17. Ысмайыл согушка баласын билип кетти беле?

а) Ооба, Сейде экөө көп эле сырдашкан, ошол үчүн согуштан качып келди.

б) Жок, Сейде күйөөсүнө ичинде бала калганын айтпай калганы үчүн катуу кейиген эле.

18. Сейде Ысмайыл менен биринчи жолу кезигишкенде эмне деп эшикти ачты?

а) энемдин баласы

б) Ысмайыл

в) алтыным

г) баламдын атасы

19. Эшиктен кирген Ысмайыл кандай жыйтанды?

а) сасык б) кир

в) махорка

г) түтүн

20. Төмөнкү сөздөрдүн маанисин чечмелегиле.

а) мындайда кудай бербеспи.....

б) уйку соонун арасында

в) көзү илине түшүү.....

г) мен куруюн

21. Төмөнкү сөздөрдүн маанисин чечмелелгиле.

а) берч.....

б) колтурмач.....

в) күн көрүү.....

г) ындыны өчкөн кишидей.....

22. Төмөнкү сөздөрдүн маанисин чечмелелгиле.

а) ороо.....

б) таңгак.....

в) астыга түшүү.....

г) кемсел

23. Эмне үчүн Сейде: “Айлуу түндөр эртерээк өтүп кетсечи”, – деп тиленет?

- а) эртең менен уулунун күлгөнүн уккусу келгени үчүн
 б) айсыз караңгы түндө көчөдө адамдар аз болгону үчүн
 в) отунга шылтоолоп Ысмайылга барып жүргөнү билинбеш үчүн
 г) аялдар менен отундуу жерге баргысы келгени үчүн
24. Ысмайылдын кебетеси үңкүрдө жатып кандай өзгөрдү? Сүрөттөп бергиле.

- а) *Сакалы тикенектей дүрдүйүп өскөн, иреңи шишимички, кылмыштуудай жалтаңдап, бирде жанкечтилик менен эки жакты окурая чалып, заардуу тиктейт.*
- б) *Күнгө күйгөн турнадай тарамыштуу денеси тер басып жылтылдап жылаңачтанып алып, кечке жанын таштап иштеп, качан болсо жайдары.*
- в) *Оозунан махорка жыттанып, шинелинин жакасы өгөөдөй катып кетти.*
- г) *Эми ал качкын. Эми ал өз үйүнө ачык келе албайт, түн жамынып, уурданып келет, келгенде да өз үйү өлөң төшөгү эмес, башка бир чоочун жерде отургансын, батпай, катуу сүйлөшкөндөн коркуп, шыбырап сүйлөшөт.*

25. Бул тилектер кимдики?

а)	“Тамды бүтүп алсак, чарбакты тегерете дубал уруп койсом, болду да, тиричилигибизди беймарал жасай беребиз, эч кимге кор болбойбуз”	
б)	“Ар кимге өз жаны кымбат, бу кыргында башын калкалаган эле тирүү калат!”	
в)	“Мейли, качкын болсо качкындыр, алтын башы аман болсо болду!”	
г)	“Айлуу түндөр эртерээк өтүп кетсечи!”	
д)	“Түшүмө кирбеген, ата- бабам көрбөгөн	

	кайдагы жердин түбүндөгү фронтко барып жалгыз мен жоо чаап берет белем, атасынын көрү, бир күндүк өмүрүм болсо да, ушул жерде жүрүп өтөм, өз башымды өзүм окко тосор алым жок!”	
е)	“А оңбогон герман оңбосун, ажалың жетпеди го сенин!”	
ж)	“Кудай колдосо, эптеп кыштан чыксак, жай алды менен ашуу ачылганда, Чаткалга кетебиз. Анда Ысмайылдын таякелери бар”.	

26. “Бетинен түгү түшө элек” деген сөздүн мааниси кайсы сөзгө туура келет?

а) жаңыдан сакал муруту өсүп калган кез.

б) сакалын сүйрөгөн кез

в) 18-19дагы жаш балдар

г) буурул сакал кез

27. Эч кимге кылдай зыяны жок, качса өз башын сактап качып жүрөр. Андан өкүматтынкемип кетпес. Чыгарма боюнча сүйлөмдү толуктагыла.

а) казынасы б) байлыгы в) акчасы г) кишиси

28. Бул сөздөрдүн маанисин чечмелегиле.

а) жаргылчак.....

б) күлгүндөй чак.....

в) чийме каштар

г) бешене

29. Макалдарды маанисине карай толуктагыла.

а) Киши кишинин баркынбилет.

б)эткен карга,эткен кузгун жок.

в) Эл –, элден чыккан –

г) Ичиңен чыкса, ийри жыланга да

30. Сейде жорого эмне үчүн барды?

а) Кайиниси Жумабай чакырганы үчүн барды.

б) Элден калбайын деп барды.

в) Сельсовет Мырзакулдун ырын уккусу келгени үчүн барды.

г) Жигиттерди узаткысы келип барды.

31. Жумабай жеңесине кандай сөздөр менен тийишип өттү?

а)Же кудай мени жеңеден айтпаптырбы?

б) Сени жеңелериңден айырган душман колундан өлсүн.

в) Ии, кандай экенсиң, жеңе, уялдыңбы? Жүр, эмесе, кеттик!

г) Кишинин баркын айрыларда билет турбайбы!

32. Буурул сакал, уркуйган кызыл беттүү жылкычы Барпынын окуясын айтып бергиле (жазгыла).

33. Эмне үчүн почточу Курман көчөнүн бери башындагы эки үйгө жолобойт?

а) Тотойдун күйөөсү өлүп калганы үчүн

б) Сейденин күйөөсү качып жүргөнүн билгени үчүн

в) Чын эле Байдалы менен Ысмайылдан кат келбей калганы үчүн

г) Аларга келген каттарды өкмөткө берип турганы үчүн

34. Почточу Курман келгенде, балдар эмне кылышат? Окуянын катарын тапкыла.

	Алда айланайындар ай, катты жашырып койду дейсиңерби?
	Ана, Курмакем, атамдан кат келди!
	Ой, кокуй, кат жок эмес беле. Билбей эле кыйкыра бересиң.
	Кана атамдын каты?

	Мен ошондой түш көрдүм, келип калары бардыр.
	Баса, Сейдеге да айтып койгула, ага да эмки базарда алып келем, бүтүн жок.
	Жок, мен, Курмаке, мага бер!

35. Эмне үчүн Курмандын минген аты ар бир үйдүн жанына токтогусу келет?

а) Кат алып келип жүрүп атка ар бир үйдүн алдына токтомой көнүмүш болуп калган.

б) Ат да кат алып келгиси келет.

в) Көптөн бери басып-басып жүрүп чарчаган окшойт.

г) Сейденин кошуналарынын үйүндөгү үйүлгөн чөптү көрүп аттын токтогусу келет.

36. Асантай – Тотойдун канчанчы баласы?

а) улуусу б) ортончусу в) кичүүсү г) кенжеси

37. Сейде эмне үчүн Ысмайылдын почточуну көргөндө кат сурап коюп жүр деп эскерткенин аткарбай жүрөт?

а) Почточу Ысмайылдын качканын билет.

б) Чоң эле кишини алдай албайт.

в) Сейде билмексен боло албайт, ал андай эмес.

г) Анткени кат күтпөйт.

38. Тотойдун үйү жерде. Сүйлөмдү толуктагыла.

а) кошуна б) жанаша в) окчунураак г) тигиндейирээк

39. *Бая күнү айылда эл аягы басылып калганда, Сейде түндөп Ысмайылдын кирип жууду. Таң атканча отко кактап, уктабай кургатып чыкты. Эртең менен эрте суу алып келмекке сыртка чыкты. Эшикти аттаганда эле, кар калын жаап салганын көрүп, эмнегедир өзүнчө жыйрыла түштү, көзү тунарып, көңүлү айланды. Эмне үчүн?*

а) Боюма бүтүп калдыбы деп ойлоду.

б) Анткени ал уктабаганы үчүн чарчап калган.

в) Эмне кардын бетине Ысмайылдын изи түшүп калган деп ойлоду.

г) Отунга шылтоолоп, үнкүргө баруу кыйындыкты туудурат деп ойлоду.

40. – Сен эмне түнү менен уктаган эмессин го, көзүң киртийип, иреңиң жаман, – деди Тотой.

– Уктагандай болдум, уктабаганда эмне кылмак элем? – Бул сөздөрдү айтарын айтып алып, ансайын эси чыкты: “Балким, Тотой түндө көчөгө чыккан болсо, менин кир жууганымды билип жүрбөсүн. Азыр сурап калса, эмне дейм?” Чынында, Сейде туура эмес жооп берип алганынан кийин эмне деген сөз айтып актанды?

а) “Башым ооруп турат”

б) “Ысмайылдан кат келбей, баарынан кыйналып бүттүм”.

в) “Уулум түндө ыйлап чыкты”.

г) “Кайненем катуу кыңкыстап, мазамды алып чыкты”.

41. “Ии, кыз кезинде Тотой абдан сулуу болгон көрүнөт. Ошон үчүн...” Сейденин оюн бүтүргүлө.

а) Асантайдын жоодураган көздөрү

б) алыстан ушул жакка күйөөгө тийсе керек.

в) колун кыдыр даарыган Байдалы аны көздөрү үчүн сүйсө керек.

г) балдарынын да жүздөрү жоодурап сүйкүмдүү турбайбы.

42. Тотойдун күйөөсү Байдалы ким болгон?

а) комбайнчы б) сугатчы в) койчу г) айылдын аксакалы

43. Дыйкан бабам даарып кеткен, жолу түшүмдүү, колу берекелүү ким?

а) Мырзакул б) Ысмайыл в) Байдалы г) почточу Курман

44. Кээде Сейде кирип калганда, Тотой менен Байдалынын урушканын эмнеден билчү?

а) Тотой казандын түбүн кыргыз менен оюп жиберчүдөй чыйкылдата кырып калганынан билчү.

б) Тотой балдарын уруп согуп, кырынып жуунуп, тытынып калганынан билчү.

в) Байдалы тескери карап балдарына оюнчук жасап отуруп алганынан билчү.

г) Тотой күбүрөнүп сүйлөнүп, улуп-уңшуп ыйлап калганынан билчү.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

1. Ааматов М. «Аккан арыктан суу агат». Фотодокументалдуу баян – Б.: 2014
2. Ата Журт, Ата Конуш, Ата Мекен (Мекенчил болуу). Түзгөн: Аттокур Джапанов. – Б.: 2015
3. Аттокуров С. Кыргыз санжырасы. – Б.: 1995
4. Барпы. / Түз. Байзаков Т. – Б.: 1970
5. Ибраимов М. Кыргыз макал-лакап, учкул сөздөрү. www.bizdin.kg
электрондук китепканасы
6. Исаков Бектур. Манастын жети осуяты. / Колдонмо – Б.: 1997
7. Исаев Кусеин. Кыргыз ким болгон? Ким болду? Ким болуш керек? – Б.: «Улуу тоолор», 2017
8. Жусуев С. Таберик: ырлар, поэма жана котормо. – Б.: 2010
9. Закиров С. Кыргыз санжырасы. Кыргыз энциклопедиясынын башкы редакциясы. – Б.: 1996
10. Залкар акындар сериясы. / Түз. А. Акматалиев, Г. Орозова, Ж. Исмаилов. – Б.: 2015
11. Калем жана ыйман I: Жыйнагы. – Б.: Турар. 2015
12. Калем жана ыйман II: Жыйнагы. – Б.: Турар. 2016
13. Кыргыздар. 10 томдук жыйнак. – Б.: 2004
14. Кыргыздар: санжыра, тарых, мурас, салт. I китеп. – Б.: 1991
15. Кыргыз поэзиясынын антологиясы. I – том. – Б.: 1999
16. Кыргыз элинин чечендик өнөрү. / Түзгөн: О.Э. Капалбаев. – Б.: 2015

17. Кыргыз эл ырчыларынын тарыхынын очерктери. – Б.: «Турар», 2009
18. Кыргыз эл жомоктору. Түзгөн: С. Шырдакова. – Б.: 2012
19. Мадаминов Г. Лейлек жана лейлектиктер тарыхы. – Б.: «Сабыр», 1998
20. Мадаминов Г. Лейлек тарыхы. – Б.: «Сабыр», 2004
21. Манас: I китеп. Фрунзе, 1978
22. Манас: II китеп. Фрунзе, 1980
23. Манас: Кыргыз элинин баатырдык эпосу. – Б.: 2010
24. Момунова Г. Жакшы сөз айткым келет. – Б.: «Турар», 2012
25. Нурбек Жолдошев. Кыргыз элинин ичкилик уруулары: монография. – Б. «Турар», 2016
26. Нурбек Туран. Накай: тарых жана санжыра. – Б.: «Турат», 2011
27. Нурбек Туран. Төөлөс: тарых жана санжыра. – Б.: «Турат», 2011
28. Нурбек Туран. Тейит: тарых жана санжыра. – Б.: «Турат», 2013
29. Нурбек Туран. Кесек: тарых жана санжыра. – Б.: «Турат», 2012
30. Нурбек Туран. Каңды: тарых жана санжыра. – Б.: «Турат», 2014
31. Нурмолдо. Түзгөн: Калмурат Рыскултегин. – Б.: 2003
32. Орозкулов А. «Эненин жүрөгү» ырлар жана эсселер жыйнагы. – Б.: 2017
33. Ө.Ж. Осмонов, А.С. Мырзакматова. Кыргызстан тарыхы. Орто мектептин 10-классы үчүн окуу китеби. – Б.: 2004

34. Санат, насыят жана эмгек ырлары. – Б.: 2003.
www.bizdin.kg.
35. Саттаркулов Б. Кыргызстан тарыхын окутууда жергиликтүү тарыхый-археологиялык материалдарды колдонуу. / Окуу-методикалык колдонмо. – Б.: 1998
36. Саттаров С. Абат тарыхы, санжырасы жана ичкилик кыргыздар. Ош. 2012
37. С. Байгазиев. Олуя Калыгулдун жети осуяты же канткенде адам уулу адам болот? – Б.: 2014
38. Сыдыков О. Кыргыз санжырасы. Фрунзе. 1990
39. Тойбаев М. Чыгармалар жыйнагынын жети томдугу. – Б.: 2007
40. Токтогул. / Түз. Ж. Таштемиров. Фрунзе: 1968
41. Төрөкан уулу Эсенкул, Кыргыздын кыскача санжырасы. – Б.: 1995
42. Усупбаев А. Кыргыз улуту уруулардан жаралат. – Б.: 2011
43. Чачылган Кыргыздар. Илимий-тарыхый эмгек. – Б.: 2005
44. Шамен Сыдыков. Бишкек баатыр – «Туу жыгаар». – Б.: 2012
45. Шернияз С. Алагушов Б. Актандайлар. – Б.: 2003
46. Кыргыз эл жомоктору. Түзгөн: С. Шырдакова. – Б.: 2012
47. Ыйман жарчылары: Түз. «Ыйман» диний маданиятты өнүктүрүү фонду. – Б.: «Турар». 2017
48. Эгемберди Эрматов. Чыгармаларынын жети томдук жыйнагы. – Б.: 2011
49. Эркин Кыргызстаным. Азыркы кыргыз акындарынын ырлары./ Түз. С. Ишенов. – Б.: 2003

50. tyup.net/page/zheti-ata

51. tyup.net/page/kyrgyzdardyn-bajyrky-nasili-zhana-sanzhyrasy.

Жазуу үчүн

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

Жазуу үчүн

This image shows a single sheet of white paper with horizontal blue or grey ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There is no handwriting or other markings on the paper.

МАЗМУНУ

КИРИШ СӨЗ.....	3
----------------	---

МАКАЛ-ЛАКАПТАР, НАКЫЛ СӨЗДӨР, ОСУЯТТАР

УРУУЛАР БИРИМДИГИ МАНАС АТАНЫН ОСУЯТТАРЫНДА.....	6
МАНАС ОСУЯТЫ.....	7
МАНАС АТАНЫН ЖЕТИ ОСУЯТЫ.....	9
КАЛЫГУЛ ОЛУЯНЫН ОСУЯТЫ.....	17
ЭЛ ТАГДЫРЫНА, ЖЕР БҮТҮНДҮГҮНӨ КҮЙГӨН ЖЕТИ АКЕ.....	18
ЖЕТИ АКЕНИН НАКЫЛ СӨЗДӨРҮ.....	20
КЫРГЫЗДАРДЫН УЛУТТУК БААЛУУЛУКТАРЫ.....	25
ЫРЫС АЛДЫ – ЫНТЫМАК.....	28
АКЫЛ КЕНЧИ: КЫРГЫЗ ЭЛИНИН МАКАЛ-ЛАКАПТАРЫ, УЧКУЛ СӨЗДӨРҮ.....	29

САНАТ, НАСЫЯТ ЫРЛАР ЖАНА ПОЭМАЛАР

АСЫЛ САПТАР, АКЫЛ-НАРКТАР.....	39
АСАН КАЙГЫ.....	40
ТЕРМЕ.....	40
НУРМОЛДО.....	42
НУРМОЛДОНУН НУСКООЛОРУ.....	42
АРСТАНБЕК БУЙЛАШ УУЛУ.....	45
САНАТ.....	45
НИШАН МОЛДО.....	47

ЫНТЫМАК ЖӨНҮНДӨ.....	47
ЭЛГЕ НАСЫЯТ.....	49
АБДИРАЙИМ МОЛДО	51
САНАТ.....	51
ТОКТОГУЛ САТЫЛГАНОВ	53
САНАТ.....	53
МОЛДО КЫЛЫЧ ШАМЫРКАН УУЛУ	55
ЗАР ЗАМАН.....	56
КУЙРУЧУК ОЛУЯ – ЧЕЧЕН.....	57
САК БОЛ ЭЛИМ.....	57
БАРПЫ АЛЫКУЛОВ	60
ЫНТЫМАК.....	60
ЫНТЫМАК.....	63
СООРОНБАЙ ЖУСУЕВ	65
АТА ЖУРТТУН БИРИМДИГИН ЧЫҢДАЙЛЫ.....	66
ЫНТЫМАК.....	67
БАЙДЫЛДА САРНОГОЕВ	68
(ТЕМАСЫЗ ЫР).....	69
БИР ЖАКАДАН БАШ ЧЫГАР.....	70
ЭСЕНГУЛ ИБРАЕВ	71
ЖАН ДҮЙНӨ ЖАҢЫРЫГЫ.....	71
ОЙЛОН, КЫРГЫЗ!.....	78
АСАН ЖАКШЫЛЫКОВ	83
БОЛО ГӨР, АМАН, АТА ЖУРТ!.....	84
ЭГЕМБЕРДИ ЭРМАТОВ	86
БӨЛҮНБӨ, КЫРГЫЗ.....	87
АТАНТАЙ АКБАРОВ	87
АР КЫРГЫЗ АТА ЖУРТТУ ЖӨЛӨШ КЕРЕК!.....	88
КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР	124

Гулайым Уурсова

КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫ

Редактору: Кыялбек Акматов

Корректору: Мелисбек МУЗУЛМАНОВ

Компьютерде жасалгалаган: Асель Темир

Терүүгө берилди: 10. 01. 2021

Басууга кол коюлду: 20. 01. 2021

Офсет кагазы. 80 гр. 8,25 басма табак.

Нускасы 500 даана

"Глобал принт" басмаканасында басылды
Бишкек шаары